

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Ələsgərova Könül Camal qızı

“AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUĞUN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİ”
Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı

060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma

“İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. G.A.Əzizova

dos. İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri

(A.S.A., elmi dərəcə və elmi ad)

i.e.d., prof. Əhmədov M.Ə.

Bakı – 2016

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3-5
-------------------	------------

Fəsil I. Məşğulluğun tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları.....	6-32
--	-------------

1.1 Məşğulluq makroiqtisadi kateqoriya kimi.....	6
--	---

1.2 Məşğulluğun tənzimlənməsinə dair müxtəlif yanaşmalar.....	14
---	----

1.3 İnkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluğun tənzimlənməsi təcrübəsi.....	26
--	----

Fəsil II. Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	33-54
---	--------------

2.1 Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi.....	39
---	----

2.2 Azərbaycanda məşğulluq durumunun təhlili və qiymətləndirilməsi.....	38
---	----

Fəsil III. Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	55-72
--	--------------

3.1 Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətləri.....	55
---	----

3.2 Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	65
---	----

Nəticə və təkliflər.....	73-77
---------------------------------	--------------

Ədəbiyyat.....	78-79
-----------------------	--------------

Резюме

Summary

Referat

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. XXI əsrin başlıca vəzifələrindən biri Yer kürəsinin artan əhalisini işlə təmin etmək, layiqli həyat üçün şərait yaratmaqdır. Azərbaycan Respublikasında əmək ehtiyatlarının sürətlə artması əmək bazarında iş qüvvəsinin təklifinin artması və ona müvafiq sayda iş yerlərinin yaradılmasını tələb edir. Bu şəraitdə ölkənin əmək potensialının səmərəli istifadə edilməsi, əhalinin məşğulluq səviyyəsi və quruluşunda müasir vəziyyəti və yaxın gələcəyə proqnozlaşdırılması məsələlərinin öyrənilməsi zəruridir.

İqtisadi inkişafın əsas məqsədlərindən biri əhalinin həyat səviyyəsini və keyfiyyətini yüksəltməkdir. İqtisadi artım əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri etdiyi kimi, insan resurslarının da iqtisadi inkişafa təsir edir. Bu təsir əməyin məhsuldarlığının artması, əməyin keyfiyyətinin yüksəlməsi, innovasiyalarının yaradılması və tətbiqi və s. özünü göstərir. Keçid dövrünü arxada qoyan müasir Azərbaycan üçün qloballaşan dünyada layiqli yer tutması vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir sürətlə dəyişən dünyada məşğulluğa tələblər dəyişib. İnformasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi, intellektual əməyə tələbin artması, innovasiyaların və s. əmək fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirir.

Məşğulluq mürəkkəb sosial-iqtisadi kateqoriyadır və o, bir tərəfdən, bazar mexanizmi vasitəsi ilə özünü tənzimləyir, digər tərəfdən isə onun normal fəaliyyət göstərməsi üçün dövlət müdaxiləsi tələb olunur. Məşğulluğun formalaşmasına sosial-demoqrafik, iqtisadi, beynəlxalq, siyasi və s. amillər təsir etdiyinə görə onun tənzimlənməsi də mürəkkəbdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda əhalinin və əmək ehtiyatlarının artım tempi yüksəkdir. Bu da əmək bazarında iş qüvvəsinin təklifinin çox olması və əmək qabiliyyətli əhalinin işlə təmin olunması problemini zəruri edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək olar ki, seçilmiş mövzu aktualdır.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Sosial problemlərin, o cümlədən məşğulluğun tənzimlənməsi məsələləri bir çox iqtisadçı alimlərin və tədqiqatçıların

əsərlərinə tədqiq olunub. Əcnəbi alimlərdən A.Smit, C.M. Keyns, K. Marks, P. Samuelson, M. Fridman, A. Marşall, A. Piqu, C. Stiqlisin və s. tədqiqatları mövzusu olmuşdur. Postsovet məkanında məşğulluğun tənzimlənməsi məsələləri H.M. Rimaşevskaya, Q.M. Zuşin, Zaslavskii, İ.E. Plaksya, B.M.Qenkin, A.İ. Roffe, L.A. Kostin, S.A. Kuzmin, V.S. Bulanov, N.A. Volqin və s. alimlərin tədqiqat mövzusu olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında bu problemin tədqiqi ilə məşğul olan iqtisadçı alimlər Abbasov A.F., Əlirzayev Ə.Q., Əşrəfova R.S., Əzizova G.A., Hüseynov Q.S., İsgəndərov R.K., Quliyev C.B., Quliyev T.Ə., Mehbalıyev S.S., Muradov Ş.M., Nağıyev Ə.T., Pəhmanov F.P., Səmədzadə Z.Ə və s.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin tədqiqi.

Tədqiqatın obyekti Azərbaycanda məşğulluğun durumunun qiymətləndirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi yolları.

Tədqiqatın məqsədi – Azərbaycan Respublikasında məşğulluğun dövlət tənzimlənməsini tədqiq etməkdir.

Qoyulan məqsədə müvafiq **vəzifələr müəyyən edilib:**

- Məşğulluğun tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsaslarını öyrənmək;
- Məşğulluğu makroiqtisadi kateqoriya kimi tədqiq etmək;
- Məşğulluğun tənzimlənməsinə dair müxtəlif yanaşmaları və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini öyrənmək;
- Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin tədqiq etmək;
- Azərbaycanda məşğulluq durumunun təhlil etmək və qiymətləndirmək;
- Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətlərini araşdırmaq;
- Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yollarını müəyyən etmək.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji bazasını - məşğulluğun tənzimlənməsinə dair iqtisadi nəzəriyyə, əməyin iqtisadiyyatı və sosiologiyası, sahəsində klassiklərin, yerli və xarici alim və tədqiqatçıların elmi əsərləri təşkil etmişdir. Tədqiqatda

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, proqramlar və digər normativ hüquqi aktlar istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası və MDB ölkələrinin Dövlət Statistika Komitəsinin qurumlarının materialları, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin sənədləri təşkil etmişdir.

Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticəyə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın I fəslində məşğulluğun tənzimlənməsinə dair nəzəri-metodoloji məsələlər araşdırılıb. İlk növbədə burada məşğulluq makroiqtisadi bir kateqoriya kimi öyrənilir, bu sahənin tənzimlənməsinə dair müxtəlif – klassik, neoklassik, keynsçi və neokeynsçi yanaşmalar araşdırılıb. Məşğulluğun tənzimlənməsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi tədqiq edilib.

Dissertasiyanın II fəslində Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsində dair həyata keçirilən dövlət tədbirləri, qəbul olunmuş Məşğulluq Strategiyası tədqiq olunur, Azərbaycanda məşğulluq durumu, o cümlədən ölkə regionları üzrə, təhlil olunub qiymətləndirilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslində Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətləri araşdırılıb və ölkədə məşğulluğun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın nəticələrində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilib və onlara əsasən təkliflər irəli sürülüb.

Fəsil I. Məşğulluğun tənzimlənməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1 Məşğulluq makroiqtisadi kateqoriya kimi.

Məşğulluq ÜDM, pul kütləsi, inflyasiya, investisiya kimi ölkə iqtisadiyyatının vacib makroiqtisadi göstəricilərindən biridir. Məşğulluq anlayışı mürəkkəb və çoxsahəlidir bura müxtəlif növ əmək fəaliyyəti daxildir: fiziki və əqli fəaliyyət, müxtəlif növ xidmətlər və s. Müasir dövrdə məşğulluğun tənzimlənməsi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olaraq, ölkənin əmək qanunvericiliyində təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” Qanununa əsasən vətəndaşların bu və ya digər növ əmək fəaliyyəti müəyyən edilmişdir:

- muzzdlə işləyənlər;
- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar;
- əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirənlər, məzuniyyətdə olanlar, ixtisası artırənlər;
- sərbəst fəaliyyətlə məşğul olanlar;
- vəzifəyə seçilənlər və təyin olunanlar;
- hərbi xidmətdə olanlar və digər hərbi işdə olanlar.

Məşğulluğun tənzimlənməsi bir neçə tərkib hissədən ibarətdir. İlk növbədə bura məşğulluğun hüquqi tənzimlənməsi daxildir. Hüquqi tənzimlənmə vətəndaşların hüquq və maraqlarının qorunmasına dövlət təminatının verilməsi, məşğulluq qanununun təkmilləşdirilməsi və s. nəzərdə tutulur. İkincisi, dövlət orqanları tərəfindən məşğulluğun təmin olunmasına yönələn regional və digər proqramların hazırlanıb həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Üçüncüsü, investisiya və vergi siyasəti, maliyyə-kredit vasitələrinin məşğulluğun təmin olunmasına, səmərəliyin artırılmasına, iş yerlərinin saxlanılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulur. Nəhayət, dördüncüsü dövlət məşğulluq xidmətlərinin yaradılması və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi kimi tədbirlər daxildir. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” Qanununa müvafiq olaraq, məşğulluq – Azərbaycan qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq, gəlir gətirən bir fəaliyyətdir. Azərbaycanda məşğul olanlara muzzdlə

işləyənləri, sahibkarları, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanları, mülkiyyətində şəxsi torpaq payı olanları, ödənişli vəzifəyə təyin olunanları, Azərbaycan Respublikasının silahlı qüvvələrində xidmət edənləri, müvəqqəti olaraq əmək fəaliyyətini itirərək iş yerlərində olmayanları, məzuniyyətdə olanları və s. aid edirlər. Buraya həmçinin, ölkə ərazisində qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də daxil edirlər.

Dövlət tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarına müvafiq olaraq dövlət, birincisi, məşğul olanların sosial müdafiəsini təmin etməlidir; ikincisi, sosial tədbirlər vasitəsi ilə sosial müdafiəyə ehtiyacı olanlar üçün şərait yaratmalıdır.

Dövlət məşğulluq idarəsi kütləvi və uzun müddətli işsizliyin qarşısını almalı, yeni iş yerləri yaradan, iş yerlərinin qoruyub saxlayan şirkətləri dəstəkləməlidir. Bu tədbirlər birbaşa inzibati və ya dolaylı iqtisadi vasitələrlə həyata keçirilir. Həyata keçirilən tədbirlərin xarakteri ölkələrin iqtisadi modelindən və bu sahədə yaranan vəziyyətdən asılıdır.

1. Dövlət əməyin təhlükəsizliyi və mühafizəsi sahəsində qanunların həyata keçirilməsinə nəzarət etməlidir.

2. İş qüvvəsinin normal təkrar istehsalını təmin edən əmək haqqı səviyyəsinin təmin olunmasına nəzarət etməlidir.

3. Sosial münaqişələrin sivil yolla həll olunmasına şərait yaratmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” Qanununa əsasən - əmək qabiliyyətli yaşda, işi və qazancı olmayan, işləməyə hazır olan və məşğulluq xidmətində qeydiyyatdan keçmiş əmək qabiliyyətli vətəndaş işsiz sayılır. İş axtaran insana münasib iş təklif olunarsa, lakin o, işdən imtina edərsə, bu halda ona işsiz statusu verilmir. İşsiz statusu almaq hüququna malik olmayan vətəndaşlara – 15 yaşına çatmayanlar, təqaüdçülər, ilk dəfə iş axtaranlar və eləcə də, cəza müddətini çəkənlər aid edirlər. Əmək qabiliyyətli yaşdan aşağı və yuxarı yaşda olan vətəndaşlara işsizlik statusunu verməkdən imtina edilməsini müəyyən dərəcədə əsaslandırmaq olsa belə, ilk dəfə iş axtaran və keçmiş məhbuslara işsiz status verilməməyi onların əmək və qanuni qazanc hüquqlarının pozulması deməkdir. Qeyd

etmək lazımdır ki, ilk dəfə iş axtaranlar bir qayda olaraq, cavan iş təcrübəsi olmayan insanlardır. Keçmiş məhbuslara gəldikdə isə dəstək və köməyin olmaması cəzanın çəkilməsindən sonra onların sosial adaptasiyasını çətinləşdirir və insanı yenidən cinayət törətməyə vadar edə bilər.

Məşğulluq səviyyəsini təyin edən əməyə tələbat bir çox amillərdən asılıdır, o cümlədən:

- İqtisadiyyatın sahə strukturdan;
- İqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayından və o müəssisələrin inkişaf strategiyasından, marketinq siyasətindən, əməyin təşkilindən, bazar qiymətlərindən və gəlirlik səviyyəsindən;
- Ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yerindən və rəqabət qabiliyyətindən;
- Əmək haqqı normasına nisbətdə əməyin səmərəliliyindən (məhsuldarlığından);
- Əmək münasibətlərinin çevikliyindən (məsələn, subkontrakt və ya vaxt əsasında işçiləri nə qədər asan işdən azad etmək və ya işə cəlb etmək imkanından);
- Sosial və əmək hüquqlarının təminat səviyyəsindən;
- Həmkarlar ittifaqlarının mövqeyi və aktivliyindən;
- Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətindən;
- Yeni texnoloji kəşflərdən və iş qüvvəsinin digər idarəetmə üsullarından;

XX əsirdən başlayaraq əmək və kapital arasında münasibətlər əmək haqqı tarifləri, əmək şəraiti və s. muzzdlu işçilərin hüquqlarını qoruyan tədbirlər əsasında qurulur.

Tələb qanununa əsasən əmək resurslarının təklifi azalarsa və ya əməyə olan tələbat artarsa, hər hansı bir qiymət kimi, əmək haqqı da artacaqdır. Məhsuldarlığın azalma qanununa görə, əməyin hər bir əlavə edilmiş vahidi məhsulun ən az hissəsini belə artırır.

«Tam məşğulluq» kateqoriyası şərti xarakter daşıyır. Tam məşğulluğun prosesinin təmin olunması mümkün deyil, buna səbəb, hər cəmiyyətdə müəyyən əhali qrupları var ki, onlar bir iş yerin tərk edib başqa iş axtarışında ola bilərlər və ya

iqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişikliklər nəticəsində işsiz qalaraq, yeni iş axtaranlar. Belliklə tam məşğulluğun təmin olunması mümkün deyil və işsizliyin müəyyən səviyyəsi normal sayılır. Müasir bazar şəraitində işsizliyin bir neçə tipi mövcuddur:

- friksion işsizlik;
- struktur işsizlik;
- tsiklik işsizlik;

Friksion işsizlik o şəxsləri əhatə edir ki, onlar könülü olaraq bir işi tərk edərək özünə daha müvafiq iş axtarır. Məsələn, daha maraqlı, daha yüksək əmək haqqı olan, evdən əlverişli məsafədə yerləşən və s. iş axtaran şəxslər friksion işsizlər ola bilər.

Struktur işsizlik iqtisadiyyatda baş verən struktur dəyişikliklərlə bağlıdır. Bu dəyişikliklər istehlak tələblərinin dəyişməsi ilə bağlıdır. Məsələn, yeni məhsula tələb artarsa, bu sahədə genişlənərsə burada iş yerləri yaradılır, digər sahədə ki, o istehsal etdiyi məhsula tələb azalır, müvafiq olaraq iş yerləri azalır. Bundan başqa, elmi-texniki tərəqqi ilə bağlı dəyişikliklər baş verir və bu da müəyyən sahələrdə məşğulluğun azalmasına, digərlərində isə artmasına zəmin yaradır. Bu proseslərlə bağlı işsizlik struktur adlanır. Struktur işsizlik insanları yeni peşə öyrənməyə vadar edir. Tsiklik işsizlik isə iqtisadi tsiklin böhran mərhələsi ilə əlaqəli olur. Friksion və struktur işsizlikdən fərqli olaraq tsiklik işsizlik ağır fəsadlarla nəticələnir. Müasir iqtisadiyyatda friksion və struktur işsizlik onun təbii səviyyəsinin müəyyən edir. Tam məşğulluq anlayışda işsizliyin təbii səviyyəsinin olması şərti ilə müəyyən olunur.

İşsizlik səviyyəsi işsizlərin iqtisadi aktiv əhaliyə nisbəti kimi müəyyən olunur. Bu göstərici təbii işsizlik (friksion və struktur) səviyyəsindən yüksək olarsa, iqtisadiyyatda problemlər yaranır. İşsizlik onun təbii səviyyəsindən çox olarsa o ÜDM həcminə mənfi təsir edir. İqtisadiyyatda işsizlik təbii işsizlik səviyyəsindən 1% artıq olursa Ouken qanununa əsasən ÜDM 2-3% azalır. Digər tərəfdən məşğulluq investisiyaların həcmi və strukturundan asılı olur. İnkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatın strukturunda xidmət sahələri üstünlük təşkil edir və buda məşğulluğun strukturunda əks olunur.

Əmək bazarında muzzdu işçilərə əmək haqqı verilir və bu məbləğ iş qüvvəsinin qiyməti kimi çıxış edir. Əmək haqqının artımı əmək məhsuldarlığı ilə əlaqəlidir. Məhsuldarlığın son həddinin, eləcə də işçilərin əmək haqlarının artırılmasının iki əsas yolu mövcuddur. Birincisi, işçilər keyfiyyətə və kəmiyyətə artan rifahla təmin olunarlarsa, son məhsul həddi də artar. İkincisi, işçilər peşəkarlıq səviyyəsi, onun yüksəlməsi, daha savadlı və təcrübəlidirlərsə, onların fəaliyyəti istehsal etdikləri son məhsulun kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə müsbət təsir edir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə əmək haqqının yüksək olması bir sıra amillərlə bağlıdır. Bunlar:

- uzun dövr ərzində kifayət qədər kapital ehtiyatlarının toplanması imkanı;
- geniş şəbəkəli avtomobil və dəmir yolları,
- telekommunikasiyalar,
- hər bir fəhlə üçün əhəmiyyətli sayda zavodlar və avadanlıqlar,
- investisiyaların yüksək səviyyəsi,
- elm və innovasiyaların yüksək səviyyəsi.

II Dünya müharibəsindən sonra İnkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin adambaşına düşən orta kapital həddi iki dəfədən də çox artmışdır. Həmçinin əmək resurslarının ixtisaslaşması səviyyəsi yüksəlmişdir.

Müxtəlif ölkələrdə əmək haqqı məbləği arasında fərqlər böyükdür. Bu fərq tək inkişafda olan ölkələr arasında yox, inkişaf etmiş ölkələr arasında da mövcuddur, məsələn buna misal ABŞ-ı göstərmək olar. Burada əmək haqqı səviyyəsi Avropanın inkişaf etmiş ölkələri ilə müqayisədə daha yüksəkdir.

Ölkənin inkişaf səviyyəsindən başqa, məşğulluğa təsir edən amillərdən biridə iş qüvvəsinə tələb və təklifin nisbətindən və iqtisadiyyatın sahələrindən asılıdır. Məsələn, kənd təsərrüfatında və ticarətdə əmək haqqı emal sənayesində və kommunikasiya sahəsində olduğundan xeyli aşağıdır.

Əmək haqqı həddindəki bu fərqləri izah etmək üçün əmək haqqı tarifinə təsir göstərə bilməyən mükəmməl rəqabətə malik bir əmək bazarını nəzərdən keçirək.

Əgər mükəmməl rəqabətli əmək bazarında bütün iş yerləri və bütün adamlar eyni olarsa, bu zaman rəqabət də hamı üçün eyni olan saathesabı əmək haqqı tarifinə gətirib çıxaracaqdır. Heç bir işəgötürən adama əməyinə görə onun oxşarına və ya eyni ixtisasa malik olan digər şəxsə nisbətən artıq əmək haqqı ödəməz.

İş yerlərinin qeyri-bərabər keyfiyyətindən asılı olaraq əmək haqqında yaranan müxtəlif fərqlər. Müxtəlif vəzifələr bir-birindən cəlbətmə dərəcəsi ilə fərqlənir və əmək haqqı ona görə artırıla bilər ki, işçini daha az cəlbədicə sahəyə çəkmək mümkün olsun. Əməyin qeyri-bərabər ödənilməsi səbəbi kimi insanlar arasındakı keyfiyyət fərqlərində və o fərqlərdə axtarmaq olar. Baxmayaraq ki, əməyin bir çox ixtisas fərqləri qeyri-iqtisadi faktorlarla müəyyən edilir, insan kapitalın toplanması haqqında qərar iqtisadi baxımdan qiymətləndirilməlidir.

«İnsan kapitalı» dedikdə bu termin özü təhsil prosesində əldə olunmuş faydalı və eyni zamanda cəmiyyət üçün qiymətli biliklər ehtiyatına aiddir. Müxtəlif peşə sahibləri: mühəndislər, həkimlər, hüquqşünaslar təhsilə və təcrübə təlimlərinə uzun illər sərf edirlər. Bu peşəkarların yüksək məvəcibinin bir hissəsini onların öz insani kapitallarına qoyduqları investisiya kimi qiymətləndirmək olar. Çünki təhsilin gəlirliyi onları yüksək ixtisaslı mütəxəssis etmişdir. Gəlirlərin və təhsilin iqtisadi tədqiqi göstərir ki, insani kapital orta hesabla çox gözəl kapital qoyuluşudur. Müasir rəqabət şəraitində əmək haqqındakı fərqlər ona görə lazımdır ki, bununla təhsil fərqlərini və ya müəyyən növ əmək məşğulluğunun qeyri-cəlbədicə olduğunu əks etdirmək, yaxud nadir istedadı mükafatlandırmaq mümkün olsun. Hətta bu səbəbləri bütövlükdə nəzərə alsaq belə, əmək haqqı tariflərində əhəmiyyətli bərabərsizliklər qalmaqdadır. Bu uyğunsuzluqların başlıca səbəbi ondadır ki, əmək bazarları rəqabət aparmayan qruplara bölünmüşdür. Məsələn, hüquqşünaslar və mühəndislər bir-biri ilə rəqabət aparmayan qruplardırlar, çünki bu peşələrin hər hansı bir nümayəndəsi üçün digər peşəyə keçmək həm çətindir, həm də baha başa gəlir. Bunun əsas səbəbi vaxtın və pulun çoxluğudur ki, onların vasitəsilə yüksək ixtisaslı mütəxəssis olmaq olar. Bir dəfə özlərinə müəyyən sənət seçmiş insanlar «subbazar» əməyin konkret parçasına çevrilirlər. Beləliklə də, onlar məhz bu ixtisasa olan tələbat və təklifin təsirinə məruz

qalır və həmin sahədə baş verən bu və ya digər hadisələrdən asılı olaraq öz üzərlərində maaşlarının dəyişkənliyini hiss edirlər. Bu cür sementləşmədə bir fəaliyyət sahəsindəki əmək haqqı digərlərində olduğundan xeyli fərqli ola bilər.

Əmək bazarındakı ayrı-seçkiliklər rəqabət aparmayan qruplar nəzəriyyəsi izah edir. Bu ayrı-seçkiliklər müxtəlif əcnəblərin, bir sıra qanunların, yanlış fikirlərin nəticəsi kimi meydana çıxır. Buda özünü o zaman göstərir ki, işçilər həm cinsi, həm irqi, həm də etnik mənsubiyyətlərinə görə rəqabətsiz qruplara ayrılırlar. Bazar iqtisadiyyatının əsas xüsusiyyətlərindən biridir əmək haqqındakı fərqlərdən ibarətdir. XX əsrdə ayrı-seçkilik qadınların, müxtəlif etnik, irqi qrupların nümayəndələri yüksək ödənişli işlərdən kənarlaşdırılması ilə səciyyələnirdi. Sonda isə onlar rəqabətsiz qrupların nümayəndələrinə çevrilməklə ixtisas tələb etməyən sadə, ağır işlərdə çalışmaq məcburiyyətində qalırdılar. Hətta bu qrup əhali nümayəndələri yüksək ödənişli işləri yerinə yetirərkən onun müqabilində az əmək haqqı alırdılar.

Məşğulluq ictimai istehsalın kateqoriyasıdır. Əmək qabiliyyətli insanların onlara gəlir gətirən, ictimai əmək bölgüsünə əsaslanan və ictimai tələbatı ödəməyə yönəlmiş fəaliyyətini məşğulluq adlandırmaq olar. Məşğulluğun bir neçə formaları mövcuddur: daimi və dəyişkən; mövsümi; təsadüfi; natamam. Məşğulluğun bu formalarından hər biri əmək bazarının inkişafında özünəməxsus rol oynayır. Bu amillərdən hər biri bu və ya digər kateqoriyadan olan işçilərin kadr və sosial siyasətini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bundan başqa, məşğulluq səmərəli ola bilər. Məşğulluğun inkişafı ekstensiv və intensiv yolla həyata keçirilə bilər. Ekstensiv inkişaf kəmiyyət göstəriciləri hesabına, intensiv artım isə keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanır. Ekstensiv artım məşğul olanların sayının artması ilə bağlıdır. İntensiv məşğulluq isə əhəlinin təhsil səviyyəsinin artması, məhsuldarlığın yüksəlməsi, yeni texnologiyaların istifadə edilməsi, innovasiyaların yaranmasını nəzərdə tutur.

Məşğulluğun sahə quruluşu da vacib makroiqtisadi kateqoriyadır. Məşğul olanların iqtisadiyyatın sahələri üzrə paylanması ölkənin inkişaf səviyyəsindən xəbər verir. İnkişaf etmiş ölkələr postindustrial inkişaf səviyyəsinə çatmış və bu ölkələrdə ÜDM və məşğulluğun çox hissəsi xidmət sahələrində yaradılır. Müasir şəraitdə

məşğulluğun strukturunun proqressiv olması xidmət sahələrinin üstünlüyü, sənayedə isə emal sahəsi, elm tutumlu, yüksək texnologiyalara əsaslanan istehsalı üzərində qurulub. Kənd təsərrüfatı və mədəncixarma sənayesinin isə reqressiv sahələrə aid etmək olar.

Əhalinin məşğulluğunun təmin olunması makroiqtisadi sabitliyin mühüm şərtidir, bu cəmiyyətin rifahının yaxşılaşdırılmasına zəmin yaradacaq. Rəsmi qeydiyyatdan keçmiş məşğulluğu cəmiyyət üçün faydalıdır. Lakin bəzi hallarda əhalinin bir qismi qeyri-leqal, başqa sözlə desək qeydiyyata alınmayan fəaliyyətlə məşğul olur bu da mənfi nəticə verir. Qeyri-leqal məşğulluqdan yaranan məhsul ÜDM daxil olmur, ondan büdcəyə vergi ödənilmir. Bu qeyri-leqal məşğulluğun makroiqtisadi fəsadlarıdır. Bununla yanaşı, qeyri-leqal sahədə fəaliyyət göstərən əhali gələcəkdə sosial təminatdan özünü məhrum edir. Lakin qeyri-leqal məşğulluq keçid dövründə müəyyən qədər işsizliyi azaldır, cəmiyyətdə sosial gərginliyi aradan qaldırır, yerli resursların istehsal dairəsinə cəlb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məşğulluq probleminin təmin edilməsi insan inkişafı konsepsiyasının vacib tərkib hissəsidir. Məşğulluq insanın gəlir əldə etməsi və özünü, ailə üzvlərini təmin edir, müəyyən həyat səviyyəsində yaşayır. Həyat səviyyəsi ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə, digərlərindən fərqli olaraq, gəlir və əhalinin həyat səviyyəsi yüksəkdir və əhalinin layiqli yaşaması üçün şərait yaradır. Yüksək əmək haqqı səviyyəsi bir çox xidmətlərin əhali üçün əl çatan edir, yaxşı istirahət etmək, təhsili artırmaq imkanı verir və istehlak olunmayan vəsaiti investisiya yatırımlarına yönəltməyə şərait yaradır. Məşğulluq fəaliyyəti insan kapitalı toplanması imkanı verir. Hər fərdin təhsil səviyyəsi, iş təcrübəsi, mədəniyyəti və s. cəm halda ölkənin insan kapitalının təşkil edir.

Dövlətin aktiv siyasəti məşğulluğun artmasına, işsizliyin azalmasına, məşğul əhalinin əmək haqqı ilə təmin olunmasına gətirir. Məşğulluğun artması əmtəə və xidmətlərin istehsalının artımı, bu da ÜDM və büdcəyə vergidaxilolmaları artırır. Hansılar ki, öz növbəsində gəlirlərin yenidən bölünməsində sosial transfertləri artırma bilirlər. Bu halda sosial müdafiə ehtiyacı olan əhalinin - əlillərin, qocaların, valideyn

himayəsi olmayan uşaqları və s. rifahı yüksəlir. Əhalinin təhsil və peşəkarlığın artması əmək məhsuldarlığının artırır, əmtəə və xidmətlərin keyfiyyətinin artmasına şərait yaradır.

Beləliklə, səmərəli mikroiqtisadi siyasət həm iqtisadi artıma, həm də insan kapitalının formalaşmasına şərait yaradır. Səmərəli, müasir dövrə müvafiq məşğulluğu təmin etmək üçün dövlət, iş qüvvəsinin tələbinə və təklifinə təsir göstərən bir sıra tədbirlər görə bilər.

Dövlətin iş qüvvəsinə tələbin formalaşmasına təsiri ilk növbədə aktiv tədbir olan sahibkarlığın inkişafına, əsasən də kiçik biznesin inkişafına dəstək tədbirləri nəzərdə tutur. Bunlardan başqa fəaliyyət göstərən müəssisələrdə mövcud iş yerlərinin qorunub saxlanması və modernləşdirilməsi, ictimai işlərin təşkili kimi tədbirlər nəzərdə tutulur. Passiv tədbirlər çərçivəsində işsizlərin sosial müdafiəsini təmin etmək nəzərdə tutulur.

İş qüvvəsinə tələbin formalaşması isə kadr hazırlığı və yenidən hazırlığı, özünü məşğulluğun inkişaf, iş vaxtının qısaldılması və s. istiqamətlərdə reallaşır.

Azərbaycanda iş qüvvəsinin təklifi tələbi üstələyir və bu səbəbdən iş qüvvəsinə tələbi stimullaşdırmaq daha məqsədəuyğundur. Bu tədbirləri həyata keçirmək üçün ilk növbədə, makroiqtisadi siyasət vasitələrindən istifadə etmək lazımdır. Əmək bazarında gərginliyin səbəblərindən biri demoqrafik amil olduğundan - əmək ehtiyatların artmasına müvafiq iş yerləri yaradılmalıdırlar. Bununla yanaşı iqtisadi cəhətdən səmərəli iş yerlərinin qorunması və müvəqqəti məşğulluğun inkişafı təmin olunmalıdır. Məşğulluğun artmasını təmin etmək üçün investisiya layihələrinin seçimində üstünlük əmək tutumlu istehsalatlara verilməlidir.

1.2. Məşğulluğun tənzimlənməsinə dair müxtəlif yanaşmalar.

Məşğulluq iş qüvvəsinin tələbin reallaşdığı hissəsidir və klassik nəzəriyyəyə əsasən mikro-iqtisadi səviyyədə araşdırılır. Klassik məktəbin nümayəndələrinin fikrincə, iş qüvvəsinə olan tələb sahibkarların qəbul etdikləri qərarların əsasıdır. Qısamüddətli dövr ərzində istehsal texnologiyaları parametrini daimi olan halda,

mövcud texnoloji imkanla şəraitində istehsal funksiyası əməyin kəmiyyətindən asılıdır, və sahibkar, maksimal gəlir götürmək üçün məşğul olanların sayını optimallaşdırmağa çalışır. Mükəmməl rəqabət şəraitində gəlirin maksimallaşdırılması bu şərtlə mümkündür ki, məhsulunun dəyərinin nominal əmək haqqı səviyyəsinə müvafiq olsun. Sahibkar əlavə iş qüvvəsini o vaxta qədər qəbul edəcək ki, əlavə gəlir bu işçiyə sərf olunan dəyəri üstələyir. Əks halda sahibkar iş qüvvəsinə tələbi azaldacaq. Klassik siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələrinin fikrinə əsasən əmək bazarı qiymət tarazlığı əsasında fəaliyyət göstərir. Təhsilə və ixtisasa (insan kapitalı) qoyulan investisiya – maşın və avadanlığa qoyulan investisiyalar kimi qəbul olunurdu, onlarla eyniləşdirilirdi. Qiymət tarazlığı modelinə əsasən, fərd o vaxtadan «ixtisasa investisiyalar» qoyur ki, bu qoyuluşa gəlir norması azalır. Əmək haqqı bazar tələbatlarına çevik cavab verir, tələb-təkliflərdən asılı olaraq azalır və ya artır.

Klassik nəzəriyyəyə əsasən, əməyin təklifi əmək haqqı dərəcəsindən asılıdır və elastikdir. İctimai əməkdə iştirakına dair qərar qəbul edərkən fərd əmək və boş vaxtı arasında optimal seçim etməyə çalışır. Fərdin qərarına iki əks olan effekt təsir göstərir əvəzlənmə effekti və gəlir effekti. Əvəzlənmə effekti özünü bunda büruzə verir ki, əmək haqqının artımı məşğulluğun artımını stimullaşdırır və əməyin təklifi artır. Əmək haqqı artdıqca iş daha da cəlbədicə olur, boş vaxtın hər saatından imtina edilməsi əlavə gəlir gətirir ki, bu da işçini boş vaxtını işlə əvəz etməyə stimullaşdırır. Gəlir effekti özünü bunda büruzə verir ki, yüksək gəlir səviyyəsi iş vaxtının azaldılmasını stimullaşdırır, yəni iş qüvvəsinin təklifinə əks təsiri göstərir. Gəlir artdıqca işçinin daha çox müxtəlif nemətlər istehlak etmək imkanı yaranır, o cümlədən də boş vaxt əvəzlənmə effekti özünü daha büruzə verir, belə ki, o bütün özünü məşğul edən əhaliyə təsir edərək, iqtisadi fəal əhəlinin sayını artırır, gəlir effekti isə - əhəlinin yalnız məşğul hissəsinə, bir qayda olaraq – yüksək təminatlı hissəsinə təsir edir. Əvəzlənmə effekti əmək haqqı artımının müəyyən həddinə qədər ola bilər, bundan sonra əvəzlənmə və gəlir effekti eyni vaxtda təsir edir və iş qüvvəsinin təklifini bir səviyyədə saxlayırlar. Əmək haqqının sonrakı artımı yalnız gəlir effektini doğuracaq və bu zaman iş qüvvəsi təklifi azalacaq. Beləliklə, əmək

haqqı qalxdıqca, əvəzlənmə effektinin fəaliyyəti azalacaq, gəlir effekti isə artacaq və bu da əmək haqqının dəyişmələrinə təklifin elastikliyi azaldacaq.

Klassik nəzəriyyəyə əsasən, əmək bazarında tarazlıq tam məşğulluq zamanı təyin olunur və bu da əmək haqqının çevikliyi ilə müəyyənləşib. Yəni hər arzu edən özünün əmək bazarının artıq müəyyənləşmiş əmək haqqı dərəcəsi ilə sata bilər. Əmək bazarında tarazlıq və kənar müdaxiləsiz tarazlıq vəziyyətindən hər hansı bir kənarlaşmalar avtomatik olaraq aradan qaldırmaq qabiliyyəti daxili stabilizator kimi çıxış edən nominal əmək haqqının çevikliyi ilə müəyyən olunub. Əgər əmək bazarında tarazlıq pozulubsa və əmək təklifi də artırsa, əməyə tələb azalır, işsizlik yaranır. İşsizliyin əmələ gəlməsi əmək bazarında rəqabəti artırır və bu da əmək haqqı dərəcəsinin azalması o zamana kimi davam edəcək ki, o ilkin taraz vəziyyətini alsın. Nəticədə hesab olunur ki, nominal əmək haqqının çevikliyi hesabına kənar müdaxilə olmadan bazarda tarazlıq yaranacaq.

Klassik siyasi iqtisad məktəbinin nümayəndələrinin fikrinə əsasən əmək bazarı qiymət tarazlığı əsasında fəaliyyət göstərir. Təhsilə və ixtisasa (insan kapitalı) qoyulan investisiya – maşın və avadanlığa qoyulan investisiyalar kimi qəbul olunurdu, onlarla eyniləşdirilirdi. Qiymət tarazlığı modelinə əsasən, fərd o vaxtadan «ixtisas investisiyalar» qoyur ki, bu qoyuluşa gəlir norması azalır. Əmək haqqı bazar tələbatlarına çevik cavab verir, tələb-təkliflərdən asılı olaraq azalır və ya artır.

Klassik konsepsiyadan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər bazar subyektləri özlərinin lazımı sayda əmək qüvvəsinin alış-satış planlarını həyata keçiriblərsə, iqtisadiyyatda məcmu təklif səviyyəsi və məcmu tələblə müəyyənləşib. Yəni milli iqtisadiyyat sistemində əmək bazarına aparıcı rol ayrılıb.

1936-cı ildə görkəmli ingilis iqtisadçısı C. M. Keyns ilk dəfə təhlili, o cümlədən məşğulluğun təhlilini mikro-səviyyədən makro-səviyyəyə keçirir. Keynsin məşğulluğu digər makroiqtisadi göstəricilərlə yanaşı təhlil edir və onların bir birinə təsirini qiymətləndirilir. O, ilk dəfə istehlak, investisiya və məşğulluq arasındakı qarşılıqlı asılılığı aşkara çıxarmaqla milli gəlirin artımı şəraitində tam məşğulluğu təmin edilməsinin mümkünlüyü bildirmişdir. Gəlirlər, istehlak, yığım və məşğulluğun

qarşılıqlı əlaqəsi təsiri C.M. Keynes tərəfindən tədqiq edilmişdir. O, bazarların təkmil olmaması və iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsini əsaslandırmışdır. C.M. Keynsin fikrincə, böhran hallarını aradan qaldırmaqla, maksimum məşğulluğu təmin etmək və iqtisadi artımın sürətini yüksəltməkdən olar. Keynsçiliyin məşğulluq nəzəriyyəsinə əsasən məcmu tələb istehsalın həcmi artırarsa, o da öz növbəsində iş qüvvəsinə tələbi artır. Başqa sözlə desək, məcmu tələb az olarsa, məşğulluğa da tələb azalır, işsizliyin artmasına zəmin yaradır.

C.M.Keynsin konsepsiyası digər klassik konsepsiyalardan prinsipial surətdə fərqlənir. Klassik konsepsiyadan fərqli olaraq, Keynsi modelində əmək bazarı asılılıq vəziyyətindədir. Bu onunla müəyyənləşir ki, iqtisadiyyat – təkmil iqtisadiyyat deyil və nominal əmək haqqı öz çevrik səviyyəsini itirib. C.M.Keyns Seyin bazar qanununu tənqid edirdi. Bazar qanununa əsasən, istehsal özü gəlirləri formalaşdırır, əmtəələrə müvafiq tələbi təmin edir və bu da həddindən artıq əmtəə və xidmətlərin istehsalını istisna etməlidir. Pozuntular yalnız ayrı-ayrı əmtəələr üzrə, daxili əlaqələrin pozulması müqabilində deyil, hər hansı xarici səbəblərə görə ola bilər. Tələb təklifdən az olduqda məhsul satılmır, yəni artıq istehsal əmələ gəlir, qiymətlər isə tələb və təklifi artdıqda qiymətlər qalxır, düşəndə isə əvvəlki səviyyələrində qalırlar, yəni nominal əmək haqqının səviyyəsini aşağı salmaq çox çətindir. C.M.Keyns fikrincə, ictimai istehsalın və məşğulluğun həcmi və onların dəyişmələri təklif amilləri ilə deyil, ödəniş qabiliyyətli tələb amilləri ilə müəyyən edilir. Məcmu tələb istehlak və investisiya tələbatını özündə birləşdirir və məcmu pul gəlirlərinin həcmindən asılıdır. Gəlirlərin artımı istehlak xərclərinin artması ilə müşayiət olunur, lakin gəlir tam olaraq əmtəə və xidmətlərin alınmasına xərclənmir. Gəlirlərin bir hissəsi yığıda cəmləşir, yəni istehlak xərclərinin artımı məcmu gəlirdən azdır.

Gəlirin həcmi və istehlakın səviyyəsi arasında fərq yığımların həcmi müəyyən edir. Gəlir və həyat rifahı artdıqca, istehlaka meyllilik azalır və bu da öz əksini yığımların artmasında tapır. Real gəlirin artması yığımların xüsusi çəkisinin artmasına gətirib çıxarır. Lakin yığımlar iki hissədən ibarətdir – investisiyalar və nağd pul. Beləliklə, investisiyaların həcmi yığımların həcminə bərabər deyil, belə ki,

pula tələbat mövcuddur hər zaman nağd pul şəklində ehtiyat saxlamaq meyl. Keynes bunu “likvidlik üstünlüyü” adlandırmışdır. Yığım və investisiyaların səviyyəsinə və dinamikasına müxtəlif amillər təsir edir və əgər yığımlar gəlirlərin həcmindən asılıdırlarsa, investisiyalara faiz dərəcəsinin səviyyəsi, bazarın konyunkturası, gözlənilən gəlir, vergilərin həcmi, inflyasiya və s. amillər təsir edir. Keynes modelinə əsasən iş qüvvəsinin qiyməti qəti müəyyən edilir və o, bazarın tənzimçisi kimi çıxış edir, əks halda isə tənzimçi kimi dövlət çıxış edir. Keynse görə işsizliklə mübarizənin əsas aləti dövlətin maliyyə siyasətidir. Dövlət xərcləri artırmaqla, vergiləri azaldaraq, iqtisadiyyatda məcmu tələbi artırmaq olar. Bu, işsizliyin səviyyəsinin azalmasına və müvafiq olaraq iş qüvvəsinə tələbatın çoxalmasına gətirib çıxaracaq. Beləliklə, Keynes təhlili milli istehsal və məşğulluq müəyyən edən başlıca məcmu xərclərin ətrafında cəmləşir.

Keynsçilərdən fərqli olaraq monetaristlər işsizliyin «təbii» səviyyəsi anlayışını irəli sürürlər. Onların fikrincə hər bir zaman ölkədə friksion və struktur işsizlər olmalıdır və onların cəmi təbii işsizlik səviyyəsinin müəyyən edir. Keynes və keynsçilərdən fərqli olaraq monetaristlər iqtisadiyyatı, o cümlədən də məşğulluq sferasını pul-kredit alətləri vasitəsi ilə tənzimləmək təklif edirdilər.

Nəzərdən keçirilən konsepsiyaların çoxu iş qüvvəsinin digər resurs bazarı ilə üst-üstə düşmür. Belə hesab edirlər ki, işçilərin ixtisası onların əmək bazarına gəlmələrindən əvvəl əldə edilir, bu isə həmişə belə olmur, çünki əksər hallarda işçi ixtisasa istehsalata gələndən sonra yiyələnir. Bu isə o deməkdir ki, onun bazarda potensialını qiymətləndirmək çox çətindir.

Real iqtisadi həyatda əmək bazarının dinamikasına iş qüvvəsinə və ona olan tələbatla təsir edən bir sıra amillər təsir göstərir. Burada tənzimləyici makro və mikro iqtisadi amillərdən başqa sosial və sosial–psixoloji amillərdə təsir edir. Real iqtisadi həyatda əmək bazarının dinamikasına iş qüvvəsinin tələbinə təsir edən bir neçə amillər təsir göstərir. Belə ki, iş qüvvəsinə birinci növbədə demoqrafik amillərlə – doğum, ölüm, əhəlinin təbii artım səviyyəsi, əmək qabiliyyəti olan əhəlinin sayının artım tempi ilə və s. müəyyən edilir.

Demoqrafik amillərlə yanaşı bazar dinamikasının ən mühüm amillərindən biri əmək qabiliyyətli əhalinin müxtəlif demoqrafik və etnik qrupların iqtisadi fəallıq dərəcəsidir. Məsələn, qadınların sosial rolunun aktivləşdirilməsi ilə şərtlənən iş qüvvəsinin tərkibinə daxil edilməsi məcmu iş qüvvəsinin sayının artımına gətirib çıxardı.

İş qüvvəsinin dinamikasına ən ciddi təsir göstərən amillərdən biri də immiqrasiya və emiqrasiya prosesləridir. İş qüvvəsinə tələbata ən ciddi təsiri elmi-texniki tərəqqi də göstərir. ETT əmək məhsuldarlığını artırılması, məşğulluğun azalmasına, bəzi sahələrin ləğv edilməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən isə ETT yeni sahələrin və ixtisasların yaranmasına, yeni sahələrə xidmət göstərən sahələrin yeni iş yerləri yaratmasına gətirir.

Əmək bazarı hər zaman tarazlaşdırılmış olmur, bir sıra sahələrdə işçilərin və mütəxəssislərin çatışmazlığı hiss olunur, digərlərində isə onların sayı tələbdən çox olur. Rəqabət şəraitində hər bir müəssisə işçilərin sayı və tərkibinin optimallaşdırılmasına, işçilər isə öz növbəsində daha yaxşı və əlverişli şərtlərlə iş axtarmaq imkanına malik olacaqlar. Bunlar isə təbii ki, lakin bütün bunlar yalnız özəlləşdirmə əsasında yaradılmış tam rəqabət şəraitində işçilərin sərbəst hərəkətinə mane olan qeydiyyatın ləğv edilməsi şəraitində mümkün ola bilər.

İnsanların əksəriyyəti öz gəlirlərini əmək bazarında işləməklə əldə edirlər. Qeyd edildiyi kimi qadın və kişilər üçün yaxşı ödənişli iş yerləri ilə təmin olunma səviyyəsi eyni deyildir. Əmək bazarlarının bir çoxu hissəsi iyerarxiya strukturuna malikdir. İlk sektor iki səviyyədən ibarətdir:

- üst səviyyə – bu iş yerləri peşəkarlar üçündür. Məsələn, korporasiya müdirləri, vəkllər, müəllimlər, həkimlər və s. bura aiddir.

- aşağı səviyyə - bu iş yerləri «göy yaxalılıqlar» üçündür. Bu səviyyə də ənənəvi olaraq qadınların məşğul olduğu iş yerləri də vardır («çəhrayı yaxalılıqlar») Bu iş yerləri üçüncü dərəcəli sektordakı iş yerlərinə nisbətən daha böyük statusa malik olsa da, onların qiyməti aşağı salınmışdır, burada əməyin qiyməti tam ödənilmir.

İkinci dərəcəli iş yerləri vardır ki, bu iş yerləri adətən xüsusi hazırlıq tələb etmir. Bu yerlərdə xidmət sahəsində işləyən, ixtisasız işçilər məşğul olur. Burada əsas üstünlüyü qadınlar təşkil edir.

Üçüncü dərəcəli sektor bir çox qadınlar üçün, xüsusən köçkün qadınlar üçün ən əsas məşğulluq mənbəyidir. Burada əmək haqqı çox aşağıdır, əmək şəraiti isə qəbul olunmuş standartlara cavab vermir. Professional inkişafa və xidmət pilləkəni ilə irəliləyişə imkan vermir. Lakin nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə əmək bazarının seqmentasiyasının aşağıdakı yeni növünü qeyd etmək olar:

- Orta səviyyəli təmərküzləşmə ilə xidmət dairəsi sahələrini əhatə edən tez artan, sürətlə inkişaf edən elm tutumlu istehsalatları özündə əks etdirən bazar.

- Yaxın keçmişdə mühüm hesab olunan iqtisadiyyatın ənənəvi sektorlar bazarı.

Beynəlxalq əmək bölgüsü. Müasir iqtisadiyyat bir-biri ilə geniş ticarət şəbəkəsi ilə bağlı olan insan və firmaların ixtisaslaşdırılmasından asılıdır. Qərbi ölkələrinin təsərrüfatı sürətli iqtisadi artım keçirdi, belə ki, ixtisaslaşmanın artması işçilərə müəyyən fəaliyyət sahələrində məhsuldarlığın artırılmasına və öz məhsullarını onlara lazım olan məhsullara dəyişdirilməsinə kömək etdi. İqtisadiyyatın qanunauyğunluqlarından biri belədir: hamını hər işi orta səviyyədə görməyə məcbur etməkdənsə, əmək bölgüsünü təşkil etmək lazımdır. Əmək bölgüsü hündürboy adamlara basketbolçu olmağa, hesabı yaxşı bilənlərə iqtisadçı və mühasib, insanlarla asan kommunikasiya qurmağı bacaran adamlara satıcı işləməyə imkan verir.

«Beynəlxalq əmək bölgüsü» termini bir tərəfdən ənənəvi olaraq millətlər arasında istehsalat vəzifələrinin kor təbii bölgüsü, əmtəələrin müəyyən növlərinin müəyyən ölkələrdə ixtisaslaşdırılması deməkdir. Digər tərəfdən istehsalat vəzifələri planlı şəkildə içəridə və firmalar arasında bölüşdürülür. Sahələr daxilində ixtisaslaşma geniş vüsət alır. Müxtəlif ölkələrin firmaları arasında kooperasiyanın intensiv inkişaf etməsi – yaranma təşəbbüsçüsü çox vaxt transmilli korporasiyalar (TMK) olan iri beynəlxalq istehsal-investisiya komplekslərinin meydana çıxmasına səbəb oldu.

Beynəlxalq əmək bölgüsü milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsini artır. Ölkənin dünya təsərrüfat əlaqələrinə daha çox qoşulması əsasında açıq iqtisadiyyat formalaşır. İnkişaf etmiş ölkələrdə müxtəlif dövlətlərin ixrac istehsalının stimullaşdırılması, xarici kapitalın, texnologiyaların, ixtisaslı kadrların idxalı üzrə hüquqi bazanın yaradılması sahəsində əcnəbi firmalarla kooperasiyaya yönəlmiş xarici iqtisadi strategiyası açıq iqtisadiyyatın inkişafının formalaşmasındamühüm rol oynayır.

Beynəlxalq istehsal əməkdaşlığı özündəəşağıdakı bir neçə mərhələniəks etdirir:

Birinci mərhələ, başlıca olaraq, ölkələrin ümumi əməyin beynəlxalq bölgüsü əsasında ixtisaslaşması ilə bağlıdır. Belə olduğu halda bir istehsal sahəsinin məhsulunun digər istehsal sahəsinin məhsulu ilə dəyişdirilməsi mümkündür.

İkinci mərhələ əməyin qismən bölgüsü bazasında sahələrarası ixtisaslaşmanın intensiv inkişafı ilə xarakterizə olunur. Təbii ki, buda ilk növbədə maddi istehsalın sahə strukturunun mürəkkəbləşdirilməsi, yəni sənaye sahələrinin fərqləndirilməsi ilə əlaqədardır. Bu öz təzahürünü «beynəlxalq ixtisaslaşdırılmış sahələrin» və istehsalın yaranmasında, ölkənin bundan aldığı məhsulun beynəlxalq bazara çıxarmasında göstərir.

Üçüncü mərhələdə əməyin ümumi və özəl bölgüsünə əsaslanan beynəlxalq sahə ixtisaslaşmasının inkişafı ilə yanaşı əməyin özəl və fərdi bölgüsünə əsaslanan beynəlxalq sahədaxili ixtisaslaşması prosesinin dərinləşdirilməsi başlayır. İstehsal əməkdaşlığı üçün baza anlayışları olan «beynəlxalq ixtisaslaşma» və «istehsalın kooperasiyası» bir-biri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Beynəlxalq istehsal kooperasiyası – bu müxtəlif ölkələrin eyni və ya müxtəlif sahələrdə hüquqi şəxs olan, lakin bir-biri ilə istehsal prosesləri ilə bağlı olan subyektlərin gündəlik əmək əlaqələrinin bilavasitə birliyidir. Beləliklə, beynəlxalq istehsal kooperasiyası onun üzvlərini konkret istehsal məqsədlərinin vəhdəti ilə bağlayır.

Beynəlxalq istehsal əməkdaşlığa aid olan aşağıdakı formalarını fərqləndirilir:

- istehsal və satışın birgə əlaqələndirilməsi. Bu ixtisaslaşma və kooperasiya əsasında həyat keçirilir.

- müəssisələrdə elmi-texniki əməkdaşlıq; birgə müəssisə; podrat tikinti; və s.

Beynəlxalq ixtisaslaşma əsasında birgə istehsal, bir qayda olaraq, müxtəlif ölkələrin firmaları arasında beynəlxalq integrasiya proseslərinin kifayət qədər yüksək inkişaf həddində olduğunu əks etdirir.

İstehsal əməkdaşlığı bir sıra xarakterik əlamətlərə malikdir ki, bunlara aşağıdakıları göstərmək olar:

- partnyorlar arasında iqtisadi münasibətlərin sabitliyi, müntəzəmliyi və eyni zamanda uzunmüddətliyi;

- istehsal kooperasiyasının subyektləri kimi çıxış edən müxtəlif ölkələrin sənaye müəssisələrinin (firmalarının) mövcudluğu;

- hər bir partnyor arasında müqavilə məqsədlərinin intələblərindən irəli gələn istehsal ixtisaslaşmasının təsbit edilməsi;

- kooperasiyanın baş obyektləri kimi hazır məmulatların, komponentlərin, digər ayrı-ayrı məhsulların və müvafiq texnologiyaların müqavilə qaydasında təsbit edilməsi;

- tapşırıqların bölgüsünün razılaşdırılmış proqramlar çərçivəsində həyata keçirilməsi;

- tərəf müqabilləri arasında məhsulların qarşılıqlı yaxud birtərəfli tədarükü;

- beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində istehsal proqramlarını uyğun satışının əlaqələndirilməsi.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya istehsal əməkdaşlığının nəticəsidir. Həmçinin bu öz növbəsində müxtəlif səviyyələrdə və formalarda istehsal strukturlarının əməkdaşlığı, ölkələrin milli təsərrüfatları arasında dərin sabit əlaqələr və əmək bölgüsü əsasında siyasi-iqtisadi birlik prosesidir. Mikro-səviyyədə bu proses xaricdə filiallarının yaradılması yolu ilə, yaxınlıqda yerləşən ölkələrin ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin (müəssisələrinin, firmalarının) öz aralarında iqtisadi müqavilələr sisteminin formalaşdırılması vasitəsi ilə və həmçinin kapitallarının əlaqələndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Milli siyasətin razılaşdırılması, dövlətlərin iqtisadi birliklərinin formalaşdırılması nəticəsində dövlətlərarası səviyyədə integrasiya prosesi baş verir. Firmalararası əlaqələrin sürətlə inkişaf etməsi – xarici və müdafiə siyasəti çərçivəsində əmtəənin, xidmətlərin, elmi-texniki, maliyyə-valyuta, iqtisadi, sosial, kapital və iş qüvvəsinin ölkələrarası sərbəst dövriyyəsinin təmin olunmasına yönəlmiş dövlətlərarası tənzimlənmənin vacibliyini irəli çəkir. İqtisadi birliyin ən sadə forması – azad ticarət zonasının yaradılmasıdır: onun çərçivəsində iştirakçı dövlətlər arasında ticarət məhdudiyyətləri, ilk növbədə isə gömrük rüsumları, ləğv edilir.

Digər birlik forması - gömrük ittifaqıdır. Bu növ ittifaqın yaradılması, azad ticarət zonasının fəaliyyəti ilə yanaşı, vahid xarici ticarət tariflərinin müəyyən edilməsini və üçüncü dövlətlərə münasibətdə vahid xarici siyasətin yeridilməsini nəzərdə tutur. Hər iki halda dövlətlərarası münasibətlər yalnız mübadilə sahəsinə toxunur və qarşılıqlı ticarətin və maliyyə hesablamalarının inkişafında iştirakçı-dövlətlər üçün eyni imkanların təmin olunmasına xidmət edir.

İqtisadi birliyin bir qədər mürəkkəb forması kimi ümumi bazar səciyyələnir. İştirakçıları üçün azad və eyni zamanda qarşılıqlı ticarət və vahid xarici tariflər şəraiti yaradan, kapitalın və iş qüvvəsinin müstəqil hərəkətini və iqtisadi siyasətin razılaşdırılmasını təmin edən bazaraümumi bazar deyilir. Lakin dövlətlərarası iqtisadi birləşmənin ən mürəkkəb forması iqtisadi (və maliyyə) ittifaqıdır. İqtisadi birlik yuxarıda qeyd olunan bütün formaları özündə birləşdirir. İqtisadi (və maliyyə) ittifaqıümumi iqtisadi və maliyyə-valyuta siyasətinin yeridilməsini tələb edir.

İqtisadi birləşmə bir sıra obyektiv faktorlara söykənməklə, özündə aşağıdakı ən vacib yerləri tutur:

- Milli iqtisadiyyatların açıqlıq dərəcəsinin artması;
- Əməyin beynəlxalq bölgüsünün dərinləşməsi;
- Elmi-texniki inqilabın mahiyyətə ümumdünya xarakteri daşması;
- Təsərrüfat həyatının artan beynəlmilləşməsi.

Bütün bu amillərin hər biri bir-birindən asılıdırlar.

Beləliklə, əməyin beynəlxalq bölgüsü və sənayenin yenidən təşkili əmək bazarı üçün əhəmiyyətli nəticələr verir. İlk, ikinci və üçüncü sektorlarda sementləşməsinin mövcudluğu eyni səciyyəli xüsusiyyətlərə malikdir və inkişaf edən ölkələrin azad iqtisadi zonalarındakı iş yerlərinə aiddir. Lakin azgəlirli, kiçik və orta səviyyəli müəssisələrlə bağlı olan şimal ölkələrdə ikinci və üçüncü sektorlarından fərqli olaraq, cənub ölkələrində işə götürən sahibkarlar qismində çox vaxt strateji planlarına ucuz qadın əməyinin cəlb olunması daxil olan sub-kontrakt şəbəkəli multi-milli korporasiyalar çıxış edirlər.

Məşğulluğun daha bir növü kimi evdə görülmüş işi ayrıca qeyd etmək gərəkdir. Məşğulluğun bu növü qadınları xüsusilə cəlb edir. Bu növ məşğulluq minimum qiymətlərlə ödənilir, lakin uşaqlara baxmaq və ev işlərini görmək imkanı verir. Gizli məşğulluğun kimi səciyyələnərək, qadınlar tərəfindən müftə icra edilən, özündəpaltar yumaq, xəstə, qoca qohumlara qulluq etmək, qida hazırlamaq, uşaqlara baxmaq və s. əhatə edir.

Məşğulluğun formalaşmasına əmək bazarında iş qüvvəsinə tələb və onun təklifi arasındakı nisbətə müvafiq baş verir. Təklif ölkənin daxili iş qüvvəsini adətən yaşı 16-dan yuxarı, əmək haqqı almaq məqsədilə aktiv olaraq iş axtaran adamlar təşkil edir. İş təklifi, yaxud iş qüvvəsinin miqdarı, faktorlar müxtəlifliyi ilə müəyyən edilir, o cümlədən:

- Gender tutumlu: bu sıradan olan faktorlar ev işlərindən, evdarlıqdakı əmək bölgüsündən, uşaq bəsləmək və ona qulluqdan, qadınların evdən kənar işləmələrinə məhdudiyyətdən irəli gəlir.

- Həyat tərz – iş yeri seçimi meyarı: işləmək həvəsi yaxud işləmək vacibliyi.

- Yaş həddi: evdə iş götürməyə qanunvericilikdə qoyulan qadağalar; onlara riayətin ciddiliyi. Pensiya yaşı. Yaş ayrı-seçkiliyim mövcuddurmu.

- Əmək bazarında iştirakın şərtlərində dəyişikliklər.

- İmmiqrasiya.

Əməyin təklifi – bu gəlir əldə etmək məqsədlə əhalinin zavodlarda, fermalarda, kommersiya, dövlət və gəlirsiz təşkilatlarda işləmək istəyinə ayırdığı

saatların miqdarıdır. Əmək təklifinin təhlilində üç element əsas götürülür: iş saati, iştirak norması (və yaxud əhalinin ümumi sayında iş qüvvəsinin payı) və immiqrasiya. İş qüvvəsinə inkişaf etmiş ölkələrdə statistika adətən bütün məşğul olanları (o cümlədən hərbi qulluqçuları) və işsizlər aiddir. Bu anlayışın sinonimi «iqtisadi cəhətdən aktiv əhali» kateqoriyasıdır. Statistikada, hərbi qulluqçuları çıxmaqla, həm də mülki iş qüvvəsi anlayışı mövcuddur. Kimlər məşğul sayılırlar:

- statistik sorğu keçirilən zamanı ödənişli işdə yaxud öz müəssisələrində bir həftə müddətində işləyən şəxslər;

- öz ailə üzvlərinə məxsus olan müəssisələrdə həftədə 15 saat ödənişsiz işləmiş şəxslər;

- əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirmiş və məzuniyyətdə olan şəxslər.

Bazar iqtisadiyyatlı nisbətən inkişaf etmiş ölkələrdə muzdlı tutulan işçilər bütün iş qüvvəsinin orta hesabla 90% təşkil edir. İş qüvvəsinin müəyyən hissəsini «müstəqil işçiləri» sayılan işçilər təşkil edir ki, onlar bütövlükdə, bir qayda olaraq, muzdlu əməkdən imtina edən kiçik sahibkarlardan və müstəqil peşə sahiblərindən (vəkillər, jurnalistlər, yazıçılar və s.) ibarət kütləni təmsil edirlər.

İşsizlər məşğulluq dairəsindən çıxan, lakin işləmək istəyi olan vətəndaşlardır. İşsizlik – sosial-iqtisadi haldır, o deməkdir ki, iş qüvvəsinin bir hissəsi əmtəə-mal və xidmətlər istehsalı ilə məşğul olmur. İşsizlər məşğul olanlarla birlikdə ölkənin iş qüvvəsini təşkil edirlər. Real iqtisadi həyatda işsizlik iş qüvvəsinə olan tələbdən artıq olan əmək təklifi kimi çıxış edir. İşsizliyin strukturu onun səbəblərinə görə dörd əsas iş qüvvəsi kateqoriyasına bölünür:

- işdən azad olunma nəticəsində işini itirənlər;
- öz işlərini könülü olaraq tərk edənlər;
- fasilə verdikdən sonra yenidən əmək bazarına gələnlər;
- ilk dəfə olaraq əmək bazarına gələnlər.

Bu kateqoriyaların nisbəti ilk növbədə iqtisadi dövrün mərhələsindən asılıdır. İşsizliyin cari il üçün orta aylıq həddi aşağıdakı formula ilə hesablanır:

$$Lue = UE / LFc \ 100\%, \text{ buradan}$$

LUE - işsizliyin %-lə səviyyəsi

UE – işsizliyin orta aylıq sayını,

Lec – iqtisadi fəal əhali.

Qərb iqtisadi elmində belə bir nəzər-nöqtəsi hökm sürür ki, işsizlik mahiyyətə resurslardan istifadə olunmasının iqtisadi məqsədəuyğunluğunu əks etdirir, necə ki, əsas kapitalın məqsədyönlü və səmərəli istifadəsi istehsal obyektlərinin tam yiyələnməsini tələb edir. Bunu işsizliyin təbii həddi deyilən və əmək bazarındakı struktur nisbətsizliyini (ixtisas, demoqrafik, coğrafi və qeyri meyarlara görə fərqlə iş qüvvəsinə olan struktur tələb və təklif arasında) əks etdirən hal göstərir.

İşsizlik dərəcəsi – iqtisadi və sosial problemdir. Ona görə iqtisadi problemdir ki, o, çoxlu resursların məsrəfinə səbəb olur. Sosial – ona görə ki, işsizlərə əmək haqqından məhrum olur və onların maddi durumu pisləşir, bu da psixoloji problemlər də yaradır. İşsizliyin yüksək olduğu dövrlərdə iqtisadi uğursuzluqlar adamların emosional sferasına, onların ailə həyatına güclü təsir göstərir.

İqtisadi tənəzzül şəraitində əvvəllər dövlət tərəfindən təmin olunan tam məşğulluq yoxa çıxdı; tənəzzül ən ciddi şəkildə bilavasitə qadınların məşğulluğunda özünü göstərdi. İşsizlik ən aktual problemlərdən biridir, işsizlərin əhəmiyyətli hissəsini isə qadınlar təşkil edir. İşsizlik xüsusilə də nisbətən yüksək təhsilin və elmi dərəcələri olan gəncləri və qadınları əhatə edir.

1.3 İnkişaf etmiş ölkələrdə məşğulluğun tənzimlənməsi təcrübəsi.

Məşğulluğun tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi modelinə uyğun həyata keçirilir. Təbii ki, liberal, bazar mexanizmi üstünlük təşkil edən model olan ölkələrdə məşğulluğun tənzimlənməsi səviyyəsi minimum, sosial yönümlü iqtisadi modeldə isə əksinə - maksimum olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi olmadan bir sıra bazar yaratdığı problemləri, o cümlədən, məşğulluğun

təmin edilməsi, işsizliyin azaldılması, gəlirlərin ədalətli paylanması problemləri həll etmək çətinidir. Bu problemlərin mövcudluğu dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxiləsini zəruri edir. Lakin dövlət müdaxiləsi bazar mexanizminin səmərəliyinə mane olmamalıdır. Başqa sözlə desək, bazarın özünü tənzimləməsi və dövlət tənzimlənməsi arasında optimal nisbət olmalıdır. Bu nisbət ölkənin iqtisadi modelindən, dövlət iqtisadi inkişaf strategiyasından, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, sosial-iqtisadi şəraitdən və s. asılıdır.

Məşğulluq sosial siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış etdiyindən ona müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Sosial siyasətinin əsas məqsədi insan kapitalın keyfiyyətinin artırılmasıdır. Çoxşəhəli anlayış olaraq sosial siyasət sosial yardım, sosial dəstək, sosial sığorta və sosial inkişaf kimi fəaliyyət növlərini əhatə edir.

Sosial yardım – aztəminatlılara, iş qabiliyyəti olmayanlara və s. dəstək tədbirləri nəzərdə tutursa, sosial dəstək bazar iqtisadiyyatının qeyri-bərabər sosial-iqtisadi inkişafı nəticəsində yaranan mənfi sosial amillərə görə kompensasiyaların ödənilməsi deməkdir. Sosial müdafiə modelləri liberal, korporativ, ictimai, paternalist modellərə ayırmaq olar. Liberal modeldə cəmiyyətin hər üzvü öz rifahına görə məsuliyyəti öz üzərinə götürür, dövlətin sosial siyasətinin rolu isə minimuma endirilir. Bu modeldə sosial proqramların maliyyə əsasını fərdi yığımlar və sığorta təşkil edir. Korporativ modeldə işçilərin rifahına görə məsuliyyət onlar işləyən korporasiyanın, müəssisənin, təşkilatlar öz üzərilərinə götürürlər. Bu halda işçini səmərəli fəaliyyətini stimullaşdırmaq üçün şirkət ona müxtəlif sosial zəmanətlər təklif edir. Bura digər şirkətlərdən fərqli (məsələn, daha yüksək) pensiya təminatı, səhiyyə xidmətlərinin bir hissəsinin ödənilməsi və s. İşçilərə təklif olunan sosial tədbirlər müəssisənin maliyyə vəsaitləri hesabına həyata keçirilir.

İctimai modeldə - əhalinin rifah səviyyəsinə görə məsuliyyət bütün cəmiyyətin üzərinə düşür. Bu modeldə sosial siyasətin əsasını gəlirlərin yenidən paylanması prinsipi təşkil edir. Gəlirlərin yenidən paylanmasının maliyyə mexanizmi dövlət büdcəsi və dövlət sosial-sığorta fondları vasitəsi ilə həyata keçirilir və

yoxsullara yardım varlı təbəqə hesabına, xəstələrə sağlam əhali hesabına, yaşlılara cavanlar hesabına, işsizlərə işləyənlər hesabına həyata keçirilir.

Portenalist modeli sosial bərabərlik səviyyəsinin yüksək olması ilə xarakterizə olunur. Bu modelin reallaşmasında əsas məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür. O isə, əhalinin işlə təmin olunmasında dövlət büdcəsi və büdcə təşkilatlarının vəsaiti vəsaitlərin bərabərlik prinsipi əsasında bölüşdürülməsinin təşkil edir. Beləliklə, maddi və sosial nemətlər cəmiyyətin hər üzvi üçün əlçatan olur. Dövlətin iştirak səviyyəsinə görə xeyriyyəçi, inzibati, stimullaşdırıcı modellər mövcuddur. Xeyriyyəçi modelində xeyriyyə yardımı üçün vəsait xüsusi mənbələrdən dövlət fondlarına daxil olunur və xeyriyyə məqsədləri ilə istifadə olunur. Sosial müdafiədə inzibati modelin istifadəsi dövlətin bazara aktiv birbaşa müdaxiləsi və gəlirlərin yenidən paylanması nəzərdə tutulur. Bu modeldə dövlət qiymətin əmələgəlməsi mexanizminə, tarif tənzimlənməyə, məşğulluğun təmin olunmasına da müdaxilə edir.

İnzibati modeldən fərqli olaraq, stimullaşdırıcı modeldə sosial problemlərin həllində dövlət dolayı iştirak edir. Bu modelin reallaşması iqtisadiyyatın yüksək inkişafı, vətəndaş cəmiyyətinin və bazar iqtisadiyyatının infrastrukturunun yüksək səviyyəsi şəraitində mümkündür. Stimullaşdırıcı modeldə cəmiyyətin bütün üzvləri üçün sosial tədbirlərdə iştirakı əlverişlidir. Məsələn, məşğulluğu təmin etmək üçün dövlət pul-kredit və vergi-büdcə mexanizmi vasitəsi ilə sahibkarlığı stimullaşdırır.

Bazar münasibətləri təşəkkül tapmış ölkələrdə əsas iki model daha üstünlük təşkil edir. Bu modelləri Amerikan və Avropa ölkələri modellərinə ayırmaq olar. Amerikan modeldə sosial iqtisadi proseslərə dövlətin minimum müdaxiləsi ilə fərqlənir və neoliberal nəzəriyyə əsaslanır. Hər bir sosial əlaqə isə kontrakt aktı kimi qiymətləndirilir. Amerika iqtisadiyyatı çox səmərəli olsa da əhali üçün daha sərtidir. Məsələn, ABŞ-da işsizliyə görə müavinətin məbləği və verilmə müddəti Avropa ölkələri ilə müqayisədə azdır, bununla yanaşı işsizliyin səviyyəsi çox olsa da, müddəti azdır. Deməli işsizlər dövlət tərəfindən dəstək gözləmədən daha aktiv iş axtarır, peşə və ərazi baxımından daha mobildir.

Amerikan modeli aşağıda göstərilən cəhətləri ilə səciyyələnir:

- a) xüsusi mülkiyyətin iqtisadiyyatda böyük rol oynaması;
- b) bazar subyektlərinin tam sərbəstliyini təmin olunması;
- v) dövlət tənzimlənməsinin bazarın fəaliyyətinə müdaxiləsinin məhdud xarakter daşması;
- q) əhalinin bir çox zəruri yaşayış problemlərinin həllində dövlətin iştirak etməməsi;
- d) sosial məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən xərclərin xüsusən də Avropa ölkələri ilə müqayisədə az olması;
- e) dövlət büdcəsi mexanizmi vasitəsi ilə ümumi milli məhsulun az hissəsinin yenidən bölgüsü və sosial məqsədlərə yönəldilən dövlət xərclərinin payının aşağı səviyyədə olması.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa ölkələri ilə müqayisədə Amerikada işsizliyin səviyyəsi yüksək olsa da – işsizlik müddəti azdır. Yəni işsizlər daha tez özlərinə iş tapa bilirlər, deməli Avropa ölkələrindəki işsizlərdən daha mobildirlər, peşələrini və yaşadıqları ərazinin dəyişməyə hazırdırlar. İş qüvvəsinin mobilliyi birdə onunla izah olunur ki, Amerikada sosial müdafiə səviyyəsi Avropa ölkələri ilə müqayisədə aşağıdır. Məsələn, Avropa ölkələrində işsizliyə görə verilən müavinətin həcmi və verilən müddət azdır. Bu da işsiz qalanların daha aktiv yeni iş axtarmağa vadar edir.

Avropa modellərində dövlətin gəlirlərin ictimailəşməsində rolu daha önəmlidir, milli gəlirin daha böyük hissəsi büdcə-vergi mexanizmi vasitəsi ilə yenidən bölünməsi hesabına sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların problemlərinin həllinə yönəlir. Avropanın daxilində ölkələrin çoxunun sosial yönümlü olması ilə yanaşı onlar biri-birindən fərqlənir və Kontinental, İngilis-Sakson, Skandinaviya, Cənubi-Avropa modellərinə ayırmaq olar.

Kontinental model sosial müdafiə səviyyəsi ilə peşəkar fəaliyyətin davamiyyəti arasında sıx bağlılığı müəyyən edir. Onun əsasında, xidmətləri əsasən işəgötürənlər və sığortalanmışların daxil etdiyi ödəmələr hesabına maliyyələşdirilən sosial sığorta dayanır. Bu modelin əsasında muzzdlu işçilər və sahibkarlar tərəfindən

paritet başlanğıclar əsasında idarə olunan sığorta fondlarının mövcudluğunu nəzərdə tutan peşəkar həmkarlıq prinsipi dayanır.

İngilis-Sakson modeli Avropada Böyük Britaniya və İrlandiya tərəfindən tətbiq edilir. Model aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur: sosial müdafiə sisteminin bütün icmanı əhatə etməsi (universallığı) prinsipi – onun maddi ehtiyacı olan bütün vətəndaşlara şamil olunması; sosial xidmətlərin və ödəmələrin eyniləşdirilməsi və unifikasiya prinsipi – pensiyaların, müavinətlərin və tibbi xidmətin, həmçinin onların göstərilməsi şərtlərinin bərabər səviyyədə olmasında öz ifadəsini tapır. Belə sosial müdafiə sistemlərinin maliyyələşdirilməsi həm sığorta qoyuluşları hesabına, həm də vergilərin ödənilməsi vəsaitləri hesabına həyata keçirilir. Belə ki, təqaüdlərinin və səhiyyənin maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsindən həyata keçirilir, digər sosial müavinətlərin maliyyələşdirilməsi isə muzzdlu işçilərin və işəgötürənlərin sığorta qoyuluşları hesabına həyata keçirilir.

Skandinaviya sosial müdafiə modeli Danimarka, İsveç və Finlandiya üçün xarakterikdir. Onun daxilindəki sosial müdafiə vətəndaşın qanuni haqqı kimi başa düşülür. Skandinaviya modelinin fərqli cəhəti cəmiyyətin dəstəklənməsini tələb edən müxtəlif sosial riskləri və həyat şəraitlərini geniş əhatə etməsidir. Sosial xidmət və ödəmələrin əldə olunmasına, bir qayda olaraq, ölkənin bütün vətəndaşlarına zəmanət verilir və məşğulluq və sığorta qoyuluşlarının mövcudluğu ilə şərtlənmir. Bütövlükdə, bu modelin təklif etdiyi sosial müdafiə səviyyəsi yüksəkdir. Buna ən son halda gəlirlərin bərabərləşdirilməsinə istiqamətlənmiş fəal təkrar bölüşdürmə siyasəti ilə nail olunur. Bu modelə aid olan sosial müdafiə sistemlərinin maliyyələşdirilməsi əsasən vergi tutma yolu ilə həyata keçirilir, halbuki sahibkarların və muzzdlu işçilərin sığorta qoyuluşları da burada müəyyən rol oynayır. Sosial müdafiənin ümumi sistemdən seçilmiş yeganə hissəsi işsizlik üzrə sığortadır ki, o, könüllüdür və həmkarlar ittifaqları tərəfindən idarə olunur. Yüksək sosial müdafiə səviyyəsi bəzi hallarda iqtisadi səmərəliyin azalmasına gətirir.

Cənubi-Avropa sosial müdafiə modeli İtaliyada, İspaniyada, Yunanıstanda və Portuqaliyada tətbiq olunur. Ancaq son onilliklərdə sosial-iqtisadi və struktur

dəyişikliklərinin təsiri altında bu dövlətlərdə sosial müdafiə sistemləri yaradılmış və ya təkmilləşdirilmişdir. Əvvəlkilərdən fərqli olaraq bu modeli daha çox inkişaf edən, keçid modeli, bu səbəbdən də dəqiq quruluşu olmayan model kimi xarakterizə etmək olar. Bir qayda olaraq, bu model üçün xarakterik olan sosial müdafiə dərəcəsi nisbətən aşağıdır, sosial müdafiənin vəzifəsinə isə bir çox hallarda qohum və ailənin qayğısı kimi baxılır. Bu səbəbdən ailə və vətəndaş cəmiyyətinin başqa institutları burada sonuncu rol oynamır, sosial siyasət isə daha çox passiv xarakterə malikdir və vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarının gəlirlərinin itkisinin kompensasiyasına istiqamətləndirilmişdir. Bu modelin xarakterik cəhəti həm də sosial xərclərin qeyri-simmetrik quruluşudur. Belə ki, İtaliya bu özünü onda büruzə verir ki, sosial xərclərin daha böyük hissəsini pensiya təminatı təşkil edir lakin ailənin saxlanması, analıq, təhsil və məşğulluq siyasətinin dəstəklənməsinə nisbətən az vəsait xərclənir.

Qeyd olunduğu kimi, Avropa ölkələri Amerika ilə müqayisədə sosial problemlərin həllinə daha çox yer verilir. Məsələn, Alman modelində iqtisadiyyatın mülkiyyət növləri üzrə bölgüsündə dövlət sektorunun payının əhəmiyyətliidir. Bu ölkədə makroiqtisadi tənzimləmə ilə yanaşı dövlət bazar subyektlərinin fəaliyyətini tənzimlənməyir. Almaniyada hər bir vətəndaşa bir çox xidmət növlərini pulsuz əldə etmək imkanı verilir, bura təhsil, səhiyyə xidmətləri daxildir. Bilavasitə bazarın tənzimlənməsinə gəldikdə, burada inhisarçılığın qarşısı alınır, azad rəqabət dəstəklənir, nəticədə yeni təsərrüfat obyektlərinin yaradılmasına əlverişli şərait yaradılır. Almaniya modelində üstünlük pul-kredit siyasəti vasitələrinə verilir, işsizlərin sayını minimum səviyyədə saxlanılması əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasına şərait yaradır.

Almaniyada bu modelin (neoliberal model) bərqərar olması İkinci Dünya müharibəsindən sonra L. Erxard tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində yaranmışdır.

Avropa ölkələrində ən yüksək sosial müdafiə sistemi Skandinaviya ölkələrindədir yayılıb və İsveç modeli adlanır. Bazar iqtisadiyyatı əsasında qurulan

İsveç modeli digərlərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. İsveç modelinin əsas xüsusiyyətləri:

- Dövlət bölməsinin iqtisadiyyatda xüsusi çəkisinin çox olması;
- Yaranan milli gəlirin çox hissəsinin büdcə-vergi sistemi vasitəsi ilə yenidən paylanması;
- Əhəlinin gəlirləri arasında olan diferensiasiyasının azalması və nəticədə əhəli arasında kəskin təbəqələşməsinə yol verməmək;
- əmək münasibətlərinin dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi (tarif dərəcələrinin, kollektiv müqavilələrin müəyyən edilməsi);
- məşğulluğun təmin olunmasında aktiv tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Fəsil II Azərbaycanca məşğulluğun tənzimlənməsinin təhlili və qiymətləndirilməsi.

2.1 Azərbaycanca məşğulluğun tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi.

Azərbaycan Respublikasında məşğulluğun tənzimlənməsi bir tərəfdən bazar mexanizmi, digər tərəfdən isə dövlət tədbirləri vasitələri həyata keçirilir. Tənzimlənmə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Məşğulluq haqqında Qanun, Əmək Məcəlləsi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanun Bakı şəhəri, 2 iyul 2001-ci il qəbul olunmuşdur. Adı gedən Qanun V fəsildən, 30 müddəadan ibarətdir. Bu Qanunda dövlətin sosial siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları əks olunur, vətəndaşların sosial müdafiəsi təmin olunur.

Məşğulluq haqqında Qanunun I fəslində Qanunun Ümumi müddəaları əks olunub və orada əsas anlayışlar, məşğulluq, məşğul şəxslər aid edilən insanlar, işsiz statusu verilməsi qaydaları, münasib iş və s. anlayışlar göstərilir.

Məşğulluq haqqında Qanunun II fəslə məşğulluq sahəsində vətəndaşların hüquqları və dövlət təminatı məsələlərinə həsr edilib. Bu fəsildə məşğulluq sahəsində vətəndaşların hüquqları; əmək hüququnun reallaşmasında dövlət təminatları; sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan vətəndaşların məşğulluğu üçün əlavə təminatlar məsələləri izah edilib.

Məşğulluq haqqında Qanunun III fəslə Məşğulluğun tənzimlənməsi və təşkili məsələlərinin izahına həsr edilib. Burada məşğulluğun tənzimlənməsi, bütövlükdə ölkə və ərazi məşğulluq proqramları; regionların inkişaf səviyyəsində fərqlər və bu fərqlərin azaldılması; Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrdə, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasında məşğulluq fəaliyyətinin xüsusiyyətləri; işə düzəltmədə vasitəçilik fəaliyyəti; məşğulluğa kömək göstərən qurumların əlaqələndirmə komitələri; məşğulluq sahəsində həmkarlar ittifaqlarının iştirakı; məşğulluğun təmin edilməsində işəgötürənlərin iştirakı; iş axtaranların və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsi ilə bağlı

tədbirlərin maliyyələşdirilməsi; iş axtaranların peşə hazırlığı və əlavə təhsili; haqqı ödənilən ictimai işlərin təşkili kimi məsələlər öz əksinin tapıb.

Məşğulluq haqqında qanunu IV fəslə sosial təminat məsələsinə həsr edilib. Bu fəslə sosial yardım üçün təminatlar; işdən azad olan şəxslərin təminatlar; peşə hazırlığı və əlavə təhsil aldığı dövrdə vətəndaşlara verilən təqaüdlərin məbləği; işsizlik müavinətinin məbləğinin müəyyənəşdirilməsi qaydaları; işsizlik müavinətinin ödənilməsi şərtləri və müddətləri; Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrindən və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış başqa silahlı birləşmələrdən azad edilmiş hərbi qulluqçular üçün işsizlik müavinətinin məbləği; işsizlik müavinətinin ödənilməsinin dayandırılması və ona xitam verilməsi; vətəndaşların işsizlikdən könüllü sığortası kimi məsələlər öz əksinin tapmışdır.

Məşğulluq haqqında qanunu V fəslə yekun müddəalar qanunun pozulmasına görə məsuliyyət öz əksinin tapıb.

Azərbaycan Respublikasında Əmək Məcəlləsi 18.02.99 tarixdən təsdiqlənib və 15.04.99 tarixindən qüvvəyə minib. Bu məcəllə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsinə əsasən qeyd olunur ki, “əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır”. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən ölkə vətəndaşları əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğulluq dairəsi və iş yeri seçmək hüququ vardır” .

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində sosial-əmək sferasının bütün aspektlərində dair hüquq normaları əks olunur. Əmək münasibətlərində işçilərin və işəgötürənlərin əmək, sosial, iqtisadi hüquqları və bu hüquqlarla bağlı müvafiq təminatların minimum səviyyəsi göstərilir.

Əmək Məcəlləsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ikinci bölməsində nəzərdə tutulan əmək, istirahət, təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək hüququnun, habelə digər əsas insan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi prinsipləri və qaydalarına əsasən tərtib olunub.

Əmək Məcəlləsində Azərbaycan Respublikası tərəfindən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının konvensiyalarına və digər beynəlxalq hüquq normaları nəzərə alınır. Bu normalar əmək münasibətlərinin yaranması, dəyişdirilməsi, dayandırılması və bu münasibətlərin iştirakçılarının hüquqlarının müdafiəsi sahəsində işçilərin, işəgötürənlərin hüquqlarını, vəzifələrini tənzim edən normalar təsbit edilir.

Azərbaycanda da məşğulluq könüllülük prinsipinə əsaslanmışdır. Ümumiyyətlə ölkə Konstitusiyasının müvafiq olaraq hər kəs özünün istehsal və yaradıcılıq potensialının üzərində müstəsna sərəncam vermək hüququna malikdir və bu potensialından könülü surətdə istifadə etmə hüququ. Əmək sahəsində məcbur etmələr yolverilməzdir və yalnız qanunvericilikdə müəyyən edilən hallarda ola bilər. Lakin belə yanaşma postsovet məkanında nisbətən yenidir. Bu məkanda tam məşğulluq anlayışı əmək qabiliyyətli bütün insanların məşğulluğa cəlb olunması kimi qəbul olunmuşdur. Hazırda tam məşğulluq işsizliyin təbii səviyyəsinin mövcudluğu ilə (friksion və struktur işsizlərin olduğu halda) yanaşı qəbul olunur.

Dövlət hər kəsin əmək hüquqlarının təmin edilməsini özünün öhdəliyi kimi bəyan edir. Dövlət hər kəsin əmək potensialından istifadə etməsi şərait yaratmalı. Əks halda ölkədəki sosial-iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla işsizlərə müavinətlər verilməsini təmin etməlidir. Azərbaycanda əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi üçün məşğul əhalinin təsnifatı və demoqrafik proqnozlar edilməli və ona əsasən sosial siyasət həyata keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyasında demoqrafik şəraitin dəyişməsinin və onun əmək resurslarının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə mümkün təsirləri bir problem olaraq qoyulmuşdur.

Əmək məəcəlləsi 13 bölmə, 48 fəsil və 317 maddədən ibarətdir. Əmək məəcəlləsinin I bölməsində ümumi normalar, əsas müddəalar, Azərbaycan Respublikasının əmək qanunvericiliyi sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin vəzifələri və prinsipləri, bu Məcəllənin şamil edilmədiyi şəxslər, əmək münasibətlərinin qanunvericiliklə və müqavilə bağlamaqla tənzimlənməsi və s. əks olunublar.

Əmək məcəlləsinin II bölməsi kollektiv müqavilə və sazişlərin bağlanması qaydalarına həsr edilib. Burada kollektiv müqavilələrin bağlanmasına dair ümumi qaydalar əks edilib. Adı gedən bölmədə kollektiv müqavilələrin bağlanmasında tərəflərin könüllülük, müstəqillik prinsiplərinin qorunması, sazişin qaydalarının bütün tərəflər üçün mütləq olması, kollektiv müqavilə bağlanma qaydaları göstərilir.

Əmək məcəlləsinin III bölməsində əmək müqavilələrin bağlanması qaydaları, əmək müqaviləsinin forması, doldurulma qaydaları, əmək haqqının məbləği və s. göstərilir. Lakin Azərbaycanda bəzi hallarda müddətli işçilərə bütün şərtləri qeyd olunmayan müqaviləyə qol çəkmək təklif olunur. Bunlardan başqa, bu bölmədə iş yerlərinin attestasiyası, əmək müqaviləsinin dayandırılması və müddətli işçiyə verilən zəmanətlər və s. qeyd olunur.

Əmək məcəlləsinin IV bölməsində əmək vaxtına aid edilən məsələlərə həsr edilib. Burada qeyd olunur ki, 8 saatlıq iş günü və 40 saatlıq iş həftəsi artıq olmamalıdır. Əhalinin bəzi qrupları üçün, məsələn, 16 yaşdan kiçik yeniyetmələr, hamilə və körpə uşaqlı qadınlar və s. üçün qısaldılmış iş günü və həftəsi nəzərdə tutulur.

Əmək məcəlləsinin V bölməsində müddətli işçilərin istirahət günləri, məzuniyyət, nahar vaxtlarının mütləq olması qeyd olunur. İstirahət günü işçilər işə cəlb olunurlarsa onlara ya digər gün istirahət günü verilməsi və ya iş vaxtına görə ikili ölçüdə əmək haqqı ödənilməlidir. Bəzən qeyri-dövlət dairəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin rəhbərləri işçiyə məzuniyyətə getdiyi halda iş yerinin itirilməsi xəbərdarlığı verilir və işçi qanunu məzuniyyət hüququndan istifadə edə bilmir.

Əmək məcəlləsinin VI bölməsində əmək normaları, işə götürən tərəfindən müddətli işçi üçün minimal iş şəraiti, təhlükəsizlik normaları müəyyən edilib. Bunlardan başqa, əmək haqqının ödəniş qaydaları, ölçüsü, ödəniş sistemləri, əlavə iş görə əmək haqqı və s. əks edilib.

Əmək məcəlləsinin VII bölməsi əmək intizamına həsr edilib. Burada əmək intizamının icrası qaydaları və onun pozulmasına görə məsuliyyət və s. əks edilib.

Əmək məcəlləsinin VIII bölməsi işəgötürən və muzzdu işçi arasında qarşılıqlı maddi məsulıyyət məsələləri əks edilib. Əmək məcəlləsinin IX bölməsi əməyin mühafızəsinə həsr edilib. Burada əməyin mühafızəsi normaları, qaydaları və prinsipləri müəyyən edilir. Əmək mühafızəsinin hüquqi, texniki-təşkilatı və maliyyə zamanətləri göstərilir. Əmək məcəlləsinin X bölməsi qadınlar və 18 yaşadək yeniyetmələrlə əmək müqaviləsinin bağlanması, qaydaları aqrar sahədə əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələləri əks edilir. Əmək məcəlləsinin XI bölməsində kollektiv və fərdi mübahisələrin həlli qaydaları, XII bölməsində isə sosial sığorta məsələləri əks olunub. Və nəhayət əmək məcəlləsinin XIII bölməsində bu məşəllənin normalarının tətbiqinə nəzarət tədbirləri müəyyən edilir. Beləliklə, Azərbaycanın Əmək məcəlləsi sosial-əmək münasibətlərin bütün sahələrini əhatə edir, lakin bəzi hallarda muzzdu işçilərin hüquqları pozulur.

Azərbaycanda iş qüvvəsinin təklifi yüksək olur. Bu doğumun orta səviyyədən yüksək oması, əmək qabiliyyətli əhalinin sayının artması və əhalinin strukturunun cavan yaşılı olanların üstünlük təşkil etməsi ilə xarakterizə olunur. Belə demoqrafik vəziyyət və qlobal böhranın ölkəyə təsiri iş qüvvəsinə tələbin azalması, işsizlərin isə artmasına gətirir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı üçün iş yeri yaratmaq çox vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2006-2015-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş «Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası»-nda da bu problem yer almışdır. «2006-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında məşğulluq strategiyasının əsas məqsədi əmək ehtiyatlarından daha dolğun istifadə etməklə əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin etməkdən ibarətdir.

Bu məqsədi reallaşdırmaq üçün bir sıra vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bu vəzifələrdən başlıcası işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsini gücləndirmək, qeyri-formal əmək münasibətlərinin leqallaşdırılması və iş axtaranların yeni bazar tələbinə uyğun peşəyə yiyələnməsində dəstəklətdirmək.

Müstəqillik əldə ediləndən sonra Azərbaycan Respublikası bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. Azərbaycanın sosial-əmək sferasının

formalaşmasında iştirak etdiyi beynəlxalq qurumlardan biri də BƏT-dir. Azərbaycan Respublikası BƏT-ə 1992-ci ilin may ayının 19-da üzv olmuşdur. Keçid dövrünün əvvəlində ölkədə bazar münasibətlərinin formalaşması şəraitində BƏT tərəfindən texniki yardım proqramları bu sahənin beynəlxalq normalara müvafiq formalaşmasına dəstək etmişdir. Azərbaycanda əmək və sosial müdafiə sahələrində milli qanunvericiliyin formalaşması, təkmilləşdirilməsi, təşkilati və peşəkar inkişaf, məşğulluğa və özünə məşğulluğa sisteminin BƏT-in tövsiyələri nəzərə alınaraq həyata keçirilir. Hazırda Azərbaycan BƏT-in bütün səkkiz təməldici konvensiyasına qoşulmuş və 55 konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

Azərbaycanın BƏT-lə əməkdaşlığı qanun yaradıcılığı və tövsiyələrin qəbul edilməsi sahəsində iş aparılmasında, onun texniki istiqamətdə əməkdaşlıq sahəsinə keçirilməsi zəruridir. BƏT üzv ölkələrə göndərdiyi ekspertlər göndərərək bu ölkələrdə məşğulluq, sosial problemlərin həlli üçün yeni metod və yolları müəyyənləşdirir, o cümlədən texniki yardım edir.

İlk dəfə BƏT ekspertləri Azərbaycana 1993-cü ildə gəlmişdir. Əsas məqsəd ölkədə milli uçot və statistika sisteminin təkmilləşdirilməsində, onun beynəlxalq norma və standartlara uyğunlaşdırılması və sosial problemlərin aradan qaldırılmasında məsələlərini konkret proqram və layihələr üzrə əməkdaşlıq daha səmərəli etmək olmuşdur.

1993-ci ildə başlayaraq Azərbaycanın BƏT-lə əməkdaşlığı reallaşması başlayır – müharibə gedən ölkəyə texniki yardım proqramı reallaşır. Bu proqrama kompüter sisteminin formalaşması, məşğulluq və sosial təminat strukturlarını, mütəxəssislərin öyrədilməsinin və s. daxil olmuşdur.

1994-1995-ci illərdə BMT İnkişaf Proqramı tərəfindən maliyyələşdirilmiş və Əmək və Sosial Müdafiə Nazirliyi ilə yaxın əməkdaşlıqda BƏT və Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən iş qüvvəsi sorğusunu həyata keçirmişdir. Layihənin həyata keçirilməsi nəticəsində real məşğulluq səviyyəsi və özünə məşğulluq üçün əlverişli imkanlar haqqında statistik məlumatlar əldə

edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının BƏT-lə əməkdaşlığı nəticəsində əmək statistikasının sisteminin təkmilləşdirilmişdir.

1999-cu ildə qüvvəyə minən yeni Əmək Məcəlləsinə BƏT ekspertləri tərəfindən tövsiyə edilmiş beynəlxalq əmək standartlarına uyğun olan zəruri qaydalar daxil edilmişdir, bütün milli əmək və sosial müdafiə qanunvericiliyi BƏT-in ekspertizasından keçir.

BƏT-lə əməkdaşlıq gender və uşaq əməyi problemlərinin həllinə yönələn layihələrdə öz əksinin tapmışdır. Belə ki, 2002-ci ildə məşğulluq sahəsində gender siyasətinin həyata keçirilməsində, qadın sahibkarlığının inkişafında, və milli məşğulluq strategiyasının hazırlanmasında məsələləri öz əksini tapmışdır. 2004-cü ildə isə “Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair” 182 saylı Konvensiyasını Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya etmişdir. Bu konvensiya müvafiq beynəlxalq normalara, o cümlədən 1989-cu ildə BMT-in Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş Uşaq Hüquqları Konvensiyasına, 1930-cu ildə qəbul edilmiş BMT-nin Məcburi Əmək haqqında Konvensiyası və digər aktlara əsaslanır. BƏT-in 182 saylı Konvensiyasını təsdiq edən hər bir üzv-dövlət orada qadağan edilməsini və aradan qaldırılmasını təcili qaydada təmin edən təsirli tədbirlərin görülməsi öhdəliyini öz üzərinə götürmüşdür. Eyni zamanda hər bir üzv-dövlət uşaq əməyinin ən pis formalarının aradan qaldırılması üzrə fəaliyyət proqramını hazırlamalı və həyata keçirməlidir.

2.2 Azərbaycanda məşğulluq durumunun təhlili və qiymətləndirilməsi.

1-ci fəsildə qeyd olunduğu kimi məşğulluq durumu, onun sahə və mülkiyyət növləri üzrə quruluşu vacib makroiqtisadi göstəricilərə aid etmək olar. Məşğulluğun durumuna bir sıra amillər təsir edir ki, bunlardan sosial-demoqrafik, iqtisadi, siyasi, beynəlxalq (məsələn, xarici investisiyaların həcmi, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yeri və s.) adını çəkmək olar. Demoqrafik amilin məşğulluğa təsirini görmək üçün əhali, əmək ehtiyatları və məşğulluğun dinamikasını müqayisə etmək.

Cədvəl 2.1 göründüyü kimi, tədqiqat dövründə Azərbaycan Respublikasının əhalisi 12,2%, əmək ehtiyatları 15,9%, məşğul olanların sayı isə 13,3% artmışdır. Cədvəldən göründüyü kimi ən yüksək artım əmək ehtiyatlarında müşahidə olunub, məşğul olanların artımı isə əmək ehtiyatlarından az olsa da, əhali artımı üstələyib. Əmək ehtiyatlarının əhali sayında payı 2005-ci ildə 64,2% təşkil etmişdirsə, 2014-cü ildə artaraq 66,3% olmuşdur.

Cədvəl 2.1

Əhali, əmək ehtiyatları və məşğulluğun 2005-2014-cü illər dinamikası (min nəfər)

İllər	Əhali	Əmək ehtiyatları	Əmək ehtiyatlarının əhaliyə nisbətən payı (%)	Məşğul olanlar	Məşğul olanların əhaliyə nisbətən payı (%)	Məşğul olanların əmək ehtiyatlarının nisbətində payı (%)
2005	8447,4	5421,3	64,2	4062,3	48,1	74,9
2006	8553,1	5568,5	65,1	4110,8	48,1	73,8
2007	8666,1	5701,6	65,8	4162,2	48,0	73,0
2008	8779,9	5816,8	66,3	4215,5	48,0	72,5
2009	8897,0	5915,7	66,5	4271,7	48,0	72,2
2010	8997,6	6015,0	66,9	4329,1	48,1	72,0
2011	9111,1	6101,2	67,0	4375,2	48,0	71,7
2012	9235,1	6166,9	66,8	4445,3	48,1	72,1
2013	9356,5	6260,1	66,9	4521,2	48,3	72,2
2014	9477,1	6284,8	66,3	4602,9	48,6	73,2
Artım (%)	112,2	115,9	-	113,3	-	-

www.stat.gov.az

Məşğul olanların əhali sayında xüsusi çəkisi 2005-ci ildən 2014-ci ilədək 48,1% cüzi artaraq 48,6% təşkil etmişdir. Bundan fərqli olaraq məşğul olanların əmək ehtiyatlarının sayında xüsusi çəkisi eyni dövr üzrə 74,9%-dən 73,2%-ə azalmışdır.

Ölkədə məşğulluq durumuna əhəlinin yaş qrupları, əsasən də əmək ehtiyatlarının durumu təsir edir. 2005-2014-cü illər ərzində əmək ehtiyatlarının dinamikasına nəzər salaq. Cədvəl 2.2-dən göründüyü kimi, 2005-2014-cü illər ərzində əmək ehtiyatlarının sayı 15,9% artmışdır. Onların əmək yaşda olan hissəsində

artım 16,0%, əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı olan hissəsində isə artım 29,6% olmuşdur. İqtisadiyyatda işləyən yeniyetmələrin sayı isə azalaraq 0 olmuşdur.

Cədvəl 2.2

2005-2011-ci illərdə Azərbaycanda əmək ehtiyatlarının dinamikası (min nəfər)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	Dəyişiklik (%)
Cəmi	5421,3	6015	6101,2	6166,9	6230,7	6284,8	115,9
Əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhəlinin sayı	5304	5875,7	5974,6	6042,0	6102,6	6150,3	116,0
Xüsusi çəkisi (%)	97,8	97,7	97,9	98,0	97,9	97,9	
İqtisadiyyatda məşğul olan əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı şəxslər	103,8	133,1	126,6	124,9	128,1	134,5	129,6
Xüsusi çəkisi (%)	1,9	2,2	2,1	2,0	2,1	2,1	
İqtisadiyyatda məşğul olan yeniyetmələr	13,5	6,2	0	-	-	-	-
Xüsusi çəkisi (%)	0,3	0,1	0	-	-	-	-

www.stat.gov.az

2005-ci ildə əmək ehtiyatlarının əsas hissəsi 97,8% əmək qabiliyyətlilərin payına düşürdüsə 2014-cü ildə də 97,9% təşkil etmişdir. Əmək ehtiyatlarının əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı olan hissəsi isə 1,9% - 2,1%-dək artmışdır. 2005-ci ildə iqtisadiyyatda məşğul olan yeniyetmələrin xüsusi çəkisi 0,3% olmuşdursa, 2014-cü ildə artıq iqtisadiyyatda məşğul olan yeniyetmələr yoxdur.

Əmək bazarının əsas göstəricilərini təhlil edək. Cədvəl 2.3 göründüyü kimi, tədqiqat dövründə iqtisadi fəal əhəlinin sayı 10,5% artmışdır, məşğul olanların sayı 13,3% artığı halda, işsizlərin sayı 4,2% azalmışdır.

Məşğul olanların iqtisadiyyatın sektorları üzrə bölüşdürülməsində baş verən dəyişikliklər qeyri-dövlət sektorunun xeyrinə olub. Belə ki, dövlət sektorunda məşğul olanların xüsusi çəkisi 30,3%-dən 25,6%-dək azalmış, qeyri dövlət bölməsində isə 69,7%-dən 74,4%-dək yüksəlmişdir. İqtisadi fəal əhəlinin xüsusi çəkisi əhaliyə nisbətən 2005-ci ildə 51,5% olmuşdur, 2014-ci ildə isə cüzi azalaraq 51,1% təşkil

etmişdir. İqtisadi aktiv əhalinin sayında məşğul olanlar 2005-ci ildə 92,7% olmuşdursa, 2014-ci ildə onların payı 95,1%-dək artmışdır. Müvafiq olaraq işsizlərin həm sayı 25,2% azalmışdır, həm də xüsusi çəkisi 7,3%-dan 4,9%-dək azalmışdır.

Cədvəl 2.3

Azərbaycanın əmək bazarının əsas göstəriciləri

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Əhalinin sayı – min nəfər	8447,4	8997,6	9111,1	9235,1	9356,5	9477,1	112,2
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər ¹⁾	4380,1	4587,4	4626,1	4688,4	4757,8	4840,7	110,5
Xüsusi çəkisi (%)	51,5	50,7	50,4	50,8	50,9	51,1	-
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı-min nəfər	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	113,3
İqtisadi aktiv əhaliyə nisbətən payı (%)	92,7	94,4	94,6	94,8	95,0	95,1	-
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə: dövlət	1229,8	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4	1178,2	95,8
Xüsusi çəkisi (%)	30,3	26,4	26,1	26,0	25,9	25,6	
qeyri-dövlət	2832,5	3186,4	3232	3287,6	3351,8	3424,7	120,9
Xüsusi çəkisi (%)	69,7	73,6	73,9	74	74,1	74,4	
İşsizlər, min nəfər ²⁾	317,8	258,3	250,9	243,1	236,6	237,8	74,8
Xüsusi çəkisi (%)	7,3	5,6	5,4	5,2	5,0	4,9	

www.stat.gov.az

İqtisadiyyatda məşğul olanların mülkiyyət növləri üzrə dəyişilməsi göstərir ki, dövlət bölməsində işləyənlərin sayı 4,2% azalmış, qeyri-dövlət bölməsində isə 20,9% artmışdır.

Cədvəl 2.4

Məşğulların mülkiyyət növləri üzrə dinamikası

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
İqtisadiyyatda məşğul olanlar - cəmi	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	113,3
o cümlədən							
dövlət	1229,8	1142,7	1143,2	1157,7	1169,4	1178,2	95,8
qeyri - dövlət	2832,5	3186,4	3232,0	3287,6	3351,8	3424,7	120,9
onlardan:							
xüsusi*	2037,1	2174,8	2140,8	2176,8	2226,1	2281,4	112,0
bələdiyyə	17,7	8,0	7,9	7,2	7,2	6,8	38,4

xarici investisiyalı və birgə müəssisələr	59,7	61,3	69,0	87,7	94,0	97,6	163,5
dinə xidmət edən şəxslər	30,8	29,5	28,0	26,3	25,8	24,1	78,2
sərbəst məşğul əhali	687,2	912,8	986,3	989,6	998,7	1014,8	147,7

www.stat.gov.az

2005-2014-ci illər ərzində dövlət bölməsində məşğul olanların sayı 4,2% azalmış, qeyri-dövlət bölməsində isə 20,9% artmışdır. Beləliklə iqtisadiyyatın qeyri-dövlət bölməsində olan artım məşğulluğun orta artım səviyyəsini üstələyir. 2005-2014 illər ərzində xüsusi sahədə məşğul olanların sayı 12,0%, sərbəst məşğul əhali – 47,7% və xarici investisiyalı və birgə müəssisələr – 63,5% artmışdır. Eyni zamanda bələdiyyədə məşğul olanlar və dinə xidmət edən şəxslərin sayı müvafiq olaraq 61,6 və 21,8% azalmışdır.

Bu dəyişikliklər məşğulluğun mülkiyyət növləri üzrə struktura təsir edib və dövlət bölməsində məşğul olanların payı 30,3%-dən 25,6%-dək azalmış, qeyri-dövlət bölməsində isə 69,7%-dən 74,4%-dək artmışdır. Qeyri-dövlət bölməsində isə xüsusi sahədə, bələdiyyədə və dinə xidmət edən şəxslərin xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 50,1%-dən 49,6%-dək; 0,4%-dən 0,1%-dək və 0,8%-dən -0,5%-dək azalmışdır. Sərbəst məşğul əhali, xarici investisiyalı və birgə müəssisələrində məşğul olanların xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 16,9%-dən 22,1%-dək və 1,5%-dən 2,1%-dək artmışdır.

Cədvəl 2.5

Məşğulların mülkiyyət növləri üzrə paylanması (%)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014
İqtisadiyyatda məşğul olanlar - cəmi	100	100	100	100	100	100
o cümlədən						
dövlət	30,3	26,4	26,1	26,0	25,9	25,6
qeyri - dövlət	69,7	73,6	73,9	74,0	74,1	74,4
onlardan:						
xüsusi*	50,1	50,2	48,9	49,0	49,2	49,6
bələdiyyə	0,4	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
xarici investisiyalı və birgə müəssisələr	1,5	1,4	1,6	2,0	2,1	2,1

dinə xidmət edən şəxslər	0,8	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5
sərbəst məşğul əhali	16,9	21,1	22,6	22,2	22,1	22,1

www.stat.gov.az

Cədvəldən 2.6-dən göründüyü kimi, 2005-2014-cü illər ərzində Azərbaycanda məşğul olanların sayının artımı 13,3% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.6

İqtisadiyyatın sahələri üzrə məşğul olanlar (min nəfər)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	Artım (%)
İqtisadiyyada - cəmi	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	113,3
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1573,6	1655	1657,4	1673,8	1677,4	1691,7	107,5
Mədəniyyət sənayesi	42,3	41,5	41,2	41,8	42,3	41,5	98,1
Emal sənayesi	198,4	208,9	210,3	215,6	224,1	227,1	114,5
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	27,9	30,6	30,8	31,2	32,3	29,8	106,8
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	23,9	25,2	24,6	24,7	25,7	25,8	107,9
Tikinti	211,9	287,5	308,9	321,8	325,5	334,1	157,7
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	634,8	626,7	635,4	646,8	664,0	681,9	107,4
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	174,6	179,1	181,8	182,7	183,8	185,1	106,0
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	25,1	46,9	48,1	48,9	49,2	55,7	221,9
İnformasiya və rabitə	32,3	55,8	58	58,7	58,1	59,2	183,3
Maliyyə və sığorta	18,1	24,4	26,3	26,9	30,6	32,8	181,2
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	82,1	69,6	71,2	74,8	79,4	85,6	104,3
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	43,4	45,6	46,7	54,6	56,3	58,5	134,8
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	38,7	46,5	47,4	49,2	52,4	53,7	138,8
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat	256,6	279,1	281	281,7	282,3	285,2	111,1
Təhsil	345,1	349,8	349,9	349,0	366,2	367,3	106,4
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	188,8	170,3	165,2	165,4	171,8	176,5	93,5

İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	52,4	59,6	60,3	61,1	61,8	67,8	129,4
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	92,3	127	130,7	136,6	138,0	143,6	155,6

www.stat.gov.az

Tədqiqat dövründə ən yüksək artım turistlərin yerləşdirilməsi sahəsində müşahidə olunub -2,2 dəfə. Yüksək artım informasiya və rabitə sahəsində - 83,3%, maliyyə və sığorta – 81,2%; tikinti – 57,7%; digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi – 55,6% olmuşdur. Əhəmiyyətli artım inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi sahəsində - 38,8%; peşə, elmi və texniki fəaliyyətdə - 34,8%; istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində – 29,4% təşkil etmişdir. Emal sənayesi, dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat sahələrində məşğul olanların artımı ölkə üzrə orta göstəriciyə yaxın olmuşdur və müvafiq olaraq 14,5% və 11,1% təşkil etmişdir. İqtisadiyyatın qalan sahələrində məşğul olanların sayı ölkə üzrə orta göstəricidən az artmışdır və su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində – 7,9%; ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində – 7,4%; təhsildə - 6,4%; nəqliyyat və anbar təsərrüfatında – 6,0%; daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlarda – 4,3% olmuşdur. Lakin iqtisadiyyatın 2 sahəsində məşğul olanların sayı azalmışdır, bu mədənçıxarma sahəsi və əhaliyə səhiyyə və sosial xidmət göstərilməsi sahələrində - müvafiq olaraq – 1,9% və 6,5% olmuşdur.

Məşğulluğun sahə quruluşuna nəzər salsaq, görürük ki, onların əhəmiyyətli hissəsi kənd təsərrüfatının payına düşür 2005-ci ildə – 38,7%, 2014-cü ildə və 36,7%. Sənayenin sahələrində məşğul olanların xüsusi çəkisi demək olar dəyişməyib və mədənçıxarma sənayesində 1,0%-dən 0,9%-dək azalmışdır; elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı – 0,7%-dən 0,6%-dək azalmışdır. Emal sənayesi və su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı – sahəsində məşğul olanların xüsusi çəkisi dəyişməz qalmışdır – müvafiq olaraq – 4,9% və 0,6% olmuşdur. Digər sahələrdə isə müxtəlif meyllər müşahidə olunur. Belə ki, bir necə sahədə məşğul olanların xüsusi çəkisi artmışdır – bu tikinti sahəsidir ki, burada məşğul olanların xüsusi çəkisi 2005 ci ildə 5,2% olmuşdursa, 2014-ci ildə 7,3%-dək artmışdır.

Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşədə müvafiq dövrdə bu göstərici 0,6%-dən 1,2%-dək; informasiya və rabitədə - 0,8%-dən 1,3%-dək; maliyyə və sığorta sahəsində - 0,4%-dən 0,7%-dək; peşə, elmi və texniki fəaliyyəti 1,1%-dən 1,3%-dək; inzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsində - 1,0%-dən 1,2%-dək; istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyətdə – 1,3%-dən 1,5%-dək; digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi 2,3%-dən 3,1%-dək artmışdır. Qalan sahələrdə məşğul olanların xüsusi çəkisi azalmışdır. Azalma ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 15,6%-dən 14,8%-dək; nəqliyyat və anbar təsərrüfatında – 4,3%-dən 4,0%-dək; daşınmaz əmlakla əməliyyatlar sahəsində - 2,0%-dən 1,9%-dək; dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminatda – 6,3%-dən 6,2%-dək; təhsildə 8,5%-dən 8,0%-dək və əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsində – 4,7%-dən 3,8%-dək olmuşdur.

Məşğul olanların iqtisadi rayonlar üzrə paylanmasına nəzər salaraq. Azərbaycanda məşğul əhalinin sayı 2008-2014-ci illər ərzində 9,2% artmışdır. Regionlar üzrə müqaisə etsək görərik ki, ən yüksək artım Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə müşahidə olunub – 18,3%. Bir sıra iqtisadi rayonlar üzrə məşğul olanların artım ölkə üzrə orta göstəricilərdən yüksəkdir və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 13,5%; Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə 12,5%; Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu - 10,2% və Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə - 10,1% təşkil edir. Quba-Xaçmaz, Aran və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlar üzrə məşğul olanların artımı ölkə üzrə göstəriciyə yaxın olub və müvafiq olaraq – 9,8%; 9,3% və 9,3% təşkil etmişdir.

Bakı şəhəri, Abşeron və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlar üzrə məşğul əhalinin artımı ölkə üzrə orta göstəricilərdən az olmuş müvafiq olaraq 6,8%; 7,2% və 8,3% təşkil etmişdir. Regionlar üzə məşğul olan əhalinin paylanması göstərir ki, onların əhəmiyyətli hissəsi Bakı şəhərinin üzərinə düşür və 2008-ci ildə 24,6% 2014-ci 24,0 %-dər azalmışdır. Bakıdan başqa Aran iqtisadi rayonunda da məşğul olan əhalinin əhəmiyyətli hissəsi – 19,6% işləyir və bu göstərici 2008 ildən 2014-ci ilədək dəyişməz qalmışdır. Digər iqtisadi rayonlar üzrə məşğul olanların xüsusi çəkisi azalmaq üzə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 13,2%; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 8,9%; Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda – 6,4%; Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda –

6,1%; Abşeron iqtisadi rayonunda – 5,9%; Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda – 5,3%; Naxçıvan iqtisadi rayonunda – 5,0%; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda – 3,1 və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda – 2,5% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.7

Azərbaycan regionlar üzrə məşğul olanların 2008-2014 illər ərzində dinamikası (min nəfər).

Şəhər və rayonlar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	Artım (%)
Respublika üzrə, cəmi	4215,5	4271,7	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	109,2
Bakı şəhəri	1035,9	1044,7	1055	1064,6	1076,4	1090,2	1106	106,8
Abşeron iqtisadi rayonu	251,2	253,4	256,5	258,5	261,7	264,6	269,3	107,2
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	562,2	569,6	576,5	581,8	588,8	600,1	608,9	108,3
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	268,1	270,5	276	278,5	285,3	291,3	295,5	110,2
Lənkəran iqtisadi rayonu	371,9	375,4	381	385,7	391	399,1	409,5	110,1
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	221,5	225	228,5	231	235,7	239,9	243,2	109,8
Aran iqtisadi rayonu	827,2	836,4	847,1	855,3	870,5	887,4	904,1	109,3
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	255,4	258	260,6	263,7	267,5	272,3	279,2	109,3
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	103,2	104,3	107,2	108,5	111,7	113,2	116,1	112,5
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	125,6	127,2	129	131,1	135,6	139,2	142,5	113,5
Naxçıvan iqtisadi rayonu	193,3	207,2	211,7	216,5	221,1	223,9	228,6	118,3

www.stat.gov.az

Qeyd etmək olar ki, bu rayonlarda məşğul olanların xüsusi cəkisi 2008-2014-ci illər ərzində dəyişməz olub, lakin Naxçıvan iqtisadi rayonunda məşğul olanların xüsusi cəkisi 4,6%-dən 5,0%-dək artmışdır.

Azərbaycanda 2000-2014-ci illər ərzində mizdlə işləyənlərin sayı 24,8% artmışdır. İqtisadi rayonlar üzrə müqayisəli təhlil göstərdi ki, bir neçə iqtisadi rayonda bu göstərici orta səviyyədən yüksəkdir. Bu iqtisadi rayonlara Bakı, Naxçıvan və Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonları aid etmək olar, artım müvafiq olaraq 32,7%,

29,5% və 27,3% təşkil etmişdir. İki iqtisad rayonda Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçında muzdlı işləyənlərin sayı azalmışdır müvafiq olaraq – 7,4% və 10,7%. Qalan rayonlarda muzdlı işləyənlərin sayı artmışdır, onların bu göstəriciləri ölkə üzrə orta göstəricidən az olmuşdur. Lənkəran iqtisadi rayonunda artım 21,7%; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonda 21,6%; Abşeronda 16,9%; Gəncə-Qazaxda – 10,1%; Aran iqtisadi rayonda -9,9% və Şəki-Zaqatalada 9,3% təşkil etmişdir.

2000-ci ildə muzdlı işləyənlərin 42,9% Bakı şəhərinin üzərinə düşmüşdür, 2014-cü ildə isə onların xüsusi çəkisi 45,6%-dək artmışdır. Muzdlı işləyənlərin əhəmiyyətli hissəsi 2000-ci ildə Aran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonların üzərinə düşür – müvafiq olaraq 15,9 və 10,6%. 2014-ci ildə bu göstəricilər azalaraq 14,0 və 9,4% təşkil etmişdirlər. Digər (qalan) iqtisadi rayonlarda muzdlı işləyənlərin xüsusi çəkisi 2000-ci ildə maksimum 5,8% Abşeron iqtisadi rayonunda olmuşdur ki, 2014-cü ildə bu göstərici 5,4%-dək enmişdir. Muzdlı işləyənlərin xüsusi çəkisinin minimumu Kəlbəcər-Laçın rayonunda 2000-ci ildə 1,9%, 2014-cü ildə 1,4% olmuşdur.

Əhalinin sayında 2000-ci ildə muzdlı işləyənlər 15,2% təşkil etmişdirlərsə, 2014-cü ildə onların xüsusi çəkisi 15,8%-dək artmışdır. Cəmi məşğul olanlara nisbətə muzdlı işləyənlər 2000-ci ildə 32,9% təşkil etmişdirlərsə, 2014-ci ildə onların xüsusi çəkisi 33,0%-dək artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı əhalisinin 50,2% məşğuldur və onların 62,7% muzdlı işçidir. Ölkə üzrə bu ən yüksək göstəricidir. Ölkə üzrə əhali məşğulluğun orta səviyyəsi 48,0% təşkil edir. Muzdlı işləyənlər isə əhalinin 15,8%, məşğul olanların isə 33,0% təşkil edir. Ölkə üzrə orta səviyyəyə yaxın göstərici Abşeron iqtisadi rayonuna aiddir, burada məşğul olanlar əhalinin 48,8%; muzdlı işləyənlər isə 14,9% təşkil edirlər. Məşğul olanların 30,5% bu rayonda muzdlı işləyənlərin payına düşür. Naxçıvan iqtisadi rayonunda məşğulluq səviyyəsi ölkə üzrə göstəricilərdən yüksəkdir. Burada əhalinin 52,0% məşğuldur, muzdlı işləyənlər isə əhalinin 23,5%, məşğul olanların isə 45,3% təşkil etmişdir.

Qeyd etmək olar ki, Şəki-Zaqatala və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarında əhalinin məşğulluq səviyyəsi ölkə üzrə orta göstəricidən yüksək olub – müvafiq

olaraq 49,3 və 49,1%. Qalan iqtisadi rayonlar üzrə bu göstərici orta səviyyədən az olaraq Kəlbəcər-Laçında 47,6%-dən azalmaqla üzrə Yuxarı-Qarabağda 42,7% təşkil etmişdir. İqtisadi rayonlar üzrə əhalinin arasında muzdlı işləyənlərin payı ölkə üzrə orta göstəricilərdən az olmuşdur və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 12,0%-dən azalmaqla üzrə Yuxarı Qarabağda - 6,7% təşkil etmişdir. Muzdlı işləyənlər məşğul olanların sayında Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 24,4%; Aran iqtisadi rayonunda – 23,5%; Gəncə-Qazaxda – 23,4%; Quba-Xaçmazda – 20,9%; Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda – 18,0%; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 17,1%; Yuxarı Qarabağda – 15,7%; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda – 6,5% təşkil etmişdir.

Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə işsizliyin dinamikası və səviyyəsini qiymətləndirək. Regionlar üzrə işsizlərin dinamikasına nəzər salsaq, görürük ki, 2000-2014-cü illər ərzində ölkə üzrə onların sayı 34.3% azalmışdır. Ən əhəmiyyətli azalma Yuxarı Qarabağda – 73.9%; Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda – 67.4%; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 64.1%; Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonunda – 60.2%. Digər iqtisadi rayonlarda azalma müşahidə olunur və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda 49.0%; Aran iqtisadi rayonunda – 46.5%; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda – 46.3% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.8

Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında işsizliyin dinamikası (nəfər)

	2000	2005	2010	2014	Dəyişikliklər (%)
Azərbaycan Respublikası	43739	56343	38966	28690	65,6
Bakı şəhəri (qəsəbələrle)	4930	9828	12528	11448	232,2
Abşeron iqtisadi rayonu	406	1091	898	1732	426,6
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	3808	3636	2730	1941	51,0
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	2552	2968	1392	831	32,6
Lənkəran iqtisadi rayonu	2443	2360	1252	876	35,9
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1668	1489	1111	892	53,5
Aran iqtisadi rayonu	11108	13984	11058	7195	64,8
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	6501	7083	4467	1694	26,1
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	3317	4043	1930	1321	39,8
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	1194	1957	1548	760	63,7
Naxçıvan iqtisadi rayonu	5812	7904	52	-	

www.stat.gov.az

Lakin iki iqtisadi rayonda işsizlərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır – Bakı – 2.3 dəfə və Abşeron iqtisadi rayonuna – 4,3 dəfə. Qeyd etmək lazımdır ki, 2000-ci ildə işsizlərin 25,4 % Aran iqtisadi rayonunun payına; 14,9% Yuxarı Qarabağın; 13,3% Naxçıvan iqtisadi rayonunun payına və 11,3% Bakı şəhərinə düşmüşdür. Qalan iqtisadi rayonlarda işsizlik 10 faizlik səviyyədən az olub və ən aşağı səviyyə Abşeron iqtisadi rayonuna – 0,9% müşahidə olunub. İşsizlərin xüsusi çəkisinin artması üzrə Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 2,7%; Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda – 3,8%; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 5,6%; Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda – 5,8%; Kəlbəcər-Laçın – 7,6%; Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda – 8,7% təşkil etmişdir. 2014-ci ildə Bakı şəhərində işsizlik səviyyəsi kəskin artaraq 39,9% təşkil etmişdir; Aran iqtisadi rayonunda səviyyə demək olar dəyişməz qalmışdır. Digər bütün iqtisadi rayonlar üzrə işsizlik səviyyəsi, Abşeron rayonunu çıxmaq şərti ilə, azalmışdır.

İqtisadi rayonlar üzrə əmək haqqının təhlili göstərir ki, 2000-2014-ci illər ərzində ölkədə əmək haqqı 10,0 dəfə artmışdır. Ən yüksək artım Naxçıvan iqtisadi rayonunda – 13,4 dəfə; Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda – 12,0 dəfə; Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda – 11,0 dəfə müşahidə olmuşdur. Cəmi 2 iqtisadi rayonunda əmək haqqının artımı ölkə üzrə orta göstəricilərdən az olmuşdur – bu Aran və Yuxarı Qarabağda iqtisadi rayonlarında müşahidə olunmuşdur – müvafiq olaraq – 9,7 və 8,6 dəfə. Digər iqtisadi rayonunda əmək haqqının artımı orta göstəriciyə yaxın olmuşdur.

Kəlbəcər-Laçın və Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonlarında 10,1 dəfədən yüksəlmək üzrə Lənkəran iqtisadi rayonunda 10,9 dəfəyədək artmışdır. Yüksək artıma baxmayaraq iqtisadi rayonlar üzrə əmək haqlarının səviyyəsində böyük fərq var. 2000-ci ildə lakin Bakı şəhərində əmək haqqı orta səviyyədən 35,4% artıq olub, 2014-ci ildə isə bu göstərici – 39,8%-dək artmışdır. Abşeron iqtisadi rayonunda əmək haqqı orta əmək haqqının 76,5%; Quba-Xaçmazda – 67,3%; Naxçıvan iqtisadi rayonunda – 65,9%; Aran iqtisadi rayonunda – 64,1%; Yuxarı Qarabağda – 63,9%;

Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda –59,1%; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda – 58,9%; Kəlbəcər-Laçın – 58,5%; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 56,7% təşkil etmişdir.

2014-ci ildə iqtisadi rayonlar üzrə əmək haqqı arasında olan fərqlər artıb, belə ki, Bakı şəhərində əmək haqqı orta səviyyədən 39,8% yüksək oldu. Eyni zamanda Naxçıvan və Abşeron iqtisadi rayonlarda əmək haqqı orta səviyyəyə yüksələrək müvafiq olaraq 87,9 və 82,3% təşkil etmişdir.

Cədvəl 2.9

Azərbaycanın iqtisadi rayonlar üzrə əmək haqqının dinamikası

	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	Dəyişikliklər (%)
Azərbaycan Respublikası	44,3	123,6	331,5	364,2	398,4	425,1	444,5	10,0 dəfə
Bakı şəhəri (qəsəbələrle)	60	194,1	474,8	517,2	566,5	600,5	621,2	10,4
Abşeron iqtisadi rayonu	33,9	76,6	246	271,1	293,1	336,7	366	10,8
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	26,2	69,7	213,2	233,7	250,7	266,6	287,4	11,0
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	21,2	65,3	195,2	213,1	231,1	244,5	253,7	12,0
Lənkəran iqtisadi rayonu	25,1	69,3	218,1	235,1	249,1	263	273,6	10,9
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	29,8	78,1	231,6	261,7	270,4	288,3	306,5	10,3
Aran iqtisadi rayonu	28,4	76,1	213,5	234,1	243,7	257,3	276,1	9,7
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	28,3	55,8	193,1	215,3	224,3	233	244,3	8,6
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	25,9	60,4	225,1	245,6	259,7	260,7	261,8	10,1
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	26,1	67,5	209,3	225,6	230,6	235,7	264,6	10,1

www.stat.gov.az

Qeyd etmək lazımdır ki, digər iqtisadi rayonlarda bu göstərici artaraq regional fərqi azaldıb. Lakin Aran və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonlarda əmək haqqı səviyyəsində azalma müşahidə olunub – 62,1 və 55,0%-dək.

Qeyd olunduğu kimi, 2000-ci ildə ən yüksək əmək haqqı Bakı şəhərində olub və o, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda olan orta əmək haqqından 2,8 dəfə; Lənkəran iqtisadi rayonunda – 2,4 dəfə; Kəlbəcər-Laçın 2,3 dəfə; Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda – 2,3 dəfə; Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda – 2,3; Aran və Yuxarı

Qarabağ iqtisadi rayonunda 2,1 dəfə; Quba-Xaçmazda isə 2,0 dəfə çox olmuşdur. Yalnız Abşeron iqtisadi rayonunda fərq nisbətən az olaraq 77,0% təşkil etmişdir. 2014-cü ilə Bakı şəhərində əmək haqqı yüksək olaraq qalır və digər iqtisadi rayonlarla nisbəti demək olar cüzi də olsa artmışdır, Naxçıvan iqtisadi rayonunu çıxmaq şərti ilə. Burada fərq əhəmiyyətli dərəcədə azalaraq 59,0% təşkil etmişdir. Bakıda əmək haqqı səviyyəsi Abşeron iqtisadi rayonu üzrə müqayisədə 70,0% artıq olub. Digər iqtisadi rayonlar üzrə fərq əhəmiyyətli olaraq qalır. Ən yüksək fərq Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunda -2,5 dəfə və ən az Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda – 2,0 dəfə olmuşdur.

2000-ci ildə ölkə üzrə orta əmək haqqı Bakı şəhərində olan əmək haqqının 73,8% təşkil edirdisə, 2014-ci ildə bu nisbət 71,6% dək azalmışdır. 2000-ci ildə iqtisadi rayonlarda ən aşağı səviyyə Şəki-Zaqatalada müşahidə olunur və Bakı şəhərində olan əmək haqqının 35,0% təşkil etmişdir. Bakı şəhərinə ən yaxın göstərici Abşeron iqtisadi rayonlarda müşahidə olunmuşdur – 57,0%. 2014-ci il Bakı şəhəri səviyyəsinə ən yaxın göstərici Naxçıvan iqtisadi rayonunda – 63,0% və Abşeron iqtisadi rayonunda – 59,0% olub. Qeyd etmək lazımdır ki, qalan bütün iqtisadi rayonlar üzrə göstəricilər Bakı şəhəri ilə müqayisədə fərq artıb. Ən böyük fərq Yuxarı Qarabağda müşahidə olunur – 39,3%, ən az fərq isə Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda – 46,3% olmuşdur.

2005-2014-ci illərdə MDB ölkələri üzrə məşğulluğun dinamikasına nəzər salaraq. Müqayisəli təhlil göstərir ki, məşğul olanların sayının ən yüksək tempə artması Özbəkistanda olmuşdur – 22,8%. Digər ölkələrdə məşğulluğun dinamikası nisbətən az olaraq Qazaxıstanda 17,2%; Azərbaycanda – 13,3%; Tacikistanda – 10,1%; Qırğızıstanda 10,0% olmuşdur. Qalan ölkələrdə məşğulluğun artımı az olaraq Rusiyada 4,7%; Ermənistanda – 3,3; Belarusda – 3,1% olmuşdur. Lakin iki ölkədə Moldova və Ukraynada məşğul olanların sayı azalmışdır, müvafiq olaraq 10,2% və 12,6% olmuşdur.

Cədvəl 2.10

MDB ölkələri üzrə məşğulluğun dinamikası (min nəfər,)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	Artım
--	------	------	------	------	------	------	-------

Azərbaycan	4062,3	4329,1	4375,2	4445,3	4521,2	4602,9	113,3
Belarus	4414,1	4703,0	4691,2	4612,1	4578,4	4550,5	103,1
Qazaxıstan	7261	8114,2	8301,6	8507,1	8570,6	8510,1	117,2
Qırğızıstan	2077,1	2243,7	2277,7	2286,4	2263,0	2285	110,0
Ermənistan	1097,8	1185,2	1175,1	1172,8	1163,8	1133,5	103,3
Moldova	1319	1143,4	1173,5	1146,8	1172,8	1184,9	89,8
Rusiya	68339,0	69933,7	70856,6	71545,4	71391,5	71539,0	104,7
Tacikistan	2112,0	2233	2249,3	2291,5	2307,3	2325	110,1
Özbəkistan	10196,3	11628,4	11919,1	12223,8	12523,3	-	122,8
Ukrayna	20680	20266	20324,2	20354,3	20404,1	18073,3	87,4

www.stat.gov.az

MDB ölkələri üzrə nominal əmək haqqını müqayisə edək.

Cədvəl 2.11

MDB ölkələri üzrə nominal əmək haqqının dinamikası (min nəfər,)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	Artım
Azərbaycan	130,7	413,0	461,2	507,1	541,9	566,7	433,6
Belarus	215	407	339	439	564	590	274,4
Qazaxıstan	256	527	614	679	717	675	263,7
Qırğızıstan	64	156	202	228	234	229	357,8
Ermənistan	114	248	290	282	358		0,0
Moldova	105	240	259	280	292	291	277,1
Rusiya	303	682	796	857	936	856	282,5
Tacikistan	27	81	96	117	146	165	611,1
Özbəkistan		261	298	331	367		-
Ukrayna	157	282	331	379	409	293	186,6

www.stat.gov.az

Cədvəl 2.11 göründüyü kimi 2005-2014-cü illər ərzində nominal əmək haqqının ən yüksək artımı Tacikistanda – 6,1 dəfə olmuşdur. Belə yüksək artım tempi onunla izah olunur ki, 2005-ci ildə bu ölkədə Rusiya ilə müqayisədə ən aşağı əmək haqqı səviyyəsi olub və orada ki, əmək haqqının cəmi 8,9% təşkil etmişdir. Yüksək artım tempinə baxmayaraq 2014-cü ildə Tacikistanda nominal əmək haqqı Rusiyada olan əmək haqqının 19,3% təşkil edir bu da MDB ölkələri üzrə ən aşağı səviyyədir.

Azərbaycanda nominal əmək haqqının artım tempi də yüksək olmuşdur – 4,3 dəfə. Belə artım nəticəsində Rusiyada olan əmək haqqı ilə nisbət 2005-2014-ci illər ərzində 43,1%-dən 66,2%-dək artmışdır. 2005-2014-ci illər ərzində Qırğızıstan nominal əmək haqqının artım tempi 3,6 dəfə təşkil etmişdir və Rusiyadakı əmək haqqı səviyyəsinin 2005-ci ildə 21,1%-ni təşkil edirdisə, 2014-ci ildə o 26,8% olmuşdur. Digər ölkələrdə nominal əmək haqqının artımına baxmayaraq, Rusiyadakı səviyyəyə nisbətən azalma müşahidə olunur. Moldovada nominal əmək haqqının artımı 2,8 dəfə olmuşdur, lakin Rusiya ilə müqayisədə 2005-ci ildə o, 34,7%-dən 34,0%-dək azalmışdır. 2005-ci ildə Rusiya səviyyəsinə ən yaxın göstərici Qazaxıstanda olmuşdur – 84,5%. 2005-2014-ci illərdəki artım 2,6 dəfə olmağına baxmayaraq – Rusiya ilə müqayisədə o 78,9%-dək enmişdir. Belarusda da oxşar meyllər müşahidə olunur – artım 2,7 dəfə olduğu halda Rusiya ilə nisbətdə göstəricinin azalması mövcuddur – 71,0%-dən 68,9%-dək. Ukraynada da nominal əmək haqqı 86,6% artmışdır, lakin Rusiyada ki əmək haqqı ilə müqayisədə -51,8%-dən 34,3%-dək azalmışdır.

Fəsil III Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1 Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətləri

Əmək bazarının tənzimlənməsi sosial siyasətin tərkib hissəsidir. Sosial tənzimlənmənin əsas vəzifələri:

- maliyyə resurslarının əhalinin sosial təbəqələri arasında ədalətli paylanması;
- məşğulluğun təmin olunması;
- yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və sosial ziddiyyətlərin aradan qaldırılması;
- səhiyyə, elm-təhsil, mədəniyyət və incəsənət sahələrinin inkişaf etdirilməsi və s.

Dövlətin sosial vəzifələri bütövlükdə cəmiyyətin və onun yoxsul hissəsinin tələblərini təmin etməkdirsə, əmək bazarının tənzimlənməsi konkret olaraq əhalinin işlə təmin olunması, işsizliyin qarşısının alınması, işsizlərin maddi dəstək tədbirlərini əhatə edən prosesdir.

Əgər dövlətin sosial tənzimlənməsi cəmiyyətin hər üzvünə gəlirlərindən asılı olmayaraq normal həyat səviyyəsini təmin etməsədirsə, əmək bazarının tənzimlənməsi bu sahənin bazar dəyişkənliklərindən müdafiə etmək və ya bazar yaradan fəsadları yumşaltmaqdır. Bazarda tələb və təklif arasındakı tarazlıq pozularkən istehsal amillərinə malik olan insanlar da gəlir mənbələrini itirə bilərlər, məsələn, işsizlər. İşsiz qalan əhalinin maddi rifahını düzəltmək üçün dövlət gəlirlərin tənzimlənməsi və yenidən paylanması funksiyasını öz üzərinə götürür və bu mexanizm vasitəsi ilə işsiz qalan vətəndaşlara yardım edir.

Müasir dövrdə bir çox ölkələrin hökumətləri əhalinin sosial müdafiəsi funksiyalarını öz üzərinə götürərək, sosial dövlət kimi fəaliyyət göstərir. Sosial dövlətin formalaşmasında mütləq şərt sosial tənzimlənmənin hüquqi əsaslarının olmasıdır və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına görə məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür. İqtisadi modelindən asılı olaraq bu məsuliyyətin səviyyəsi müxtəlif ola bilər,

liberal bazar hökm sürən ölkələrdə - ABŞ, Böyük Britaniya – bu minimum, Avropa və xüsusən Skandinaviya ölkələrində maksimum olmuşdur.

Sosial dövlətin əsas cəhətləri:

- vətəndaşlarının rifahına görə yüksək səviyyədə dövlətin məsuliyyəti;
- inkişaf etmiş sosial müdafiə və sosial təminat sisteminin mövcudluğu;
- əhalinin bütün təbəqələrinin vahid sosial siyasət sistemi ilə əhatə olunması;
- əhalinin işlə təmin olunmasına görə dövlətin məsuliyyəti;
- sosial büdcənin olması və s.;

Sosial tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri məşğulluğun tənzimlənməsidir. Məşğulluğun tənzimlənməsinin əsas məqsədi əmək fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq və bu fəaliyyət nəticəsində alınan əmək haqqının qənaətbəxş olmasını. Əmək haqqının sosial ədalət prinsipinə uyğun olmasını və iş qüvvəsinin təkrar istehsalı üçün şərait yaratması.

Tənzimlənmənin əsas vəzifələri:

- əhalinin əmək hüququnu reallaşdırmaq üçün şərait yaratmaq;
- məşğulluğun səviyyəsinin artırılması və işsizliyin azaldılması;
- məşğulluğun sahə quruluşunun təkmilləşdirilməsi;
- əmək məhsuldarlığının artırılması;
- əmək ödənişlərində ədalət prinsipinin gözlənilməsi;
- əmək haqqının vaxtında verilməsi;
- əməyin mühafizəsi və s.

Gəlir və əmək haqlarının tənzimlənməsi zərurəti bazarın qeyri-təkmil olmağından irəli gəlir. Məsələn, iqtisadi tsiklin böhran və ya tənəzzül mərhələsində dövlət müdaxiləsinə tələb artır. Böhran və tənəzzül zamanı iş qüvvəsinə tələb azalır, işsizlik artır, mizdlə işləyənlərin gəlirləri aşağı düşür. Əhalinin gəlirləri aşağı düşərsə ödəniş qabiliyyətli tələbi də azalır. Bu halda dövlət C.M. Keynsin tövsiyəsinə əsasən tələbi stimullaşdıraraq böhrandan çıxmaq imkanı əldə edə bilər. Əhali məşğulluq dairəsini özü seçirsə də dövlət tənzimlənməsinin investisiya siyasəti vasitəsi ilə məşğulluğun optimal strukturunu təmin edir. Digər tərəfdən, bazar istehsal

amillərinin qiymətini müəyyən edirsə, dövlətin gəlirlər və istehsal amilləri arasında əlaqə yaratmalı, bazar mexanizmini tələb olunan istiqamətdə dəyişir.

Əmək bazarı iş qüvvəsinin hərəkətini, onun qiymətini müəyyən edən cəmiyyətin sosial-iqtisadi və hüquqi münasibətlər sistemidir. Əmək bazarında iş qüvvəsinə tələb və təklif formalaşır, məşğulluq və işsizlik göstəriciləri vasitəsi ifadə olunur. Əmək bazarında insanların biliyi, istedadı, bacarıq və təcrübəsi təklif olunur. Başqa bazarlarda satılanlardan fərqli olaraq, iş qüvvəsi üçün onun qiyməti (əməkhaqqının məbləği) vacib göstəricidir. Bu göstərici maddəli işçilərin alıcılıq qabiliyyətini, onun və ailə üzvlərinin həyat səviyyəsini və keyfiyyətini müəyyən edir. İş qüvvəsinə olan tələb cəmiyyətdə əmtəə və xidmətlərə tələblə müəyyən edilir. İş qüvvəsinin təklifi isə, digər amillərlə yanaşı, əmək haqqı səviyyəsindən asılıdır. Lakin bu o demək deyil ki, əmək haqqı artımı iş qüvvəsinin təklifini artırır. Başqa bazarlardan fərqli olaraq, iş qüvvəsinin qiymətinin artımı insanlar çox işləmək əvəzinə asudə vaxtın artmasına üstünlük verməsi ilə nəticələnə bilər.

Məşğulluğun tənzimlənməsi sosial siyasətin və əmək bazarının tənzimlənməsinin tərkib hissəsi olaraq iqtisadi aktiv və passiv tədbirlər vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Klassik nəzəriyyəyə əsasən əmək bazarında, digər bazarlar kimi tarazlıq mövcuddur. Bu tarazlıq iş qüvvəsinin qiyməti çevik olduğuna mümkündür və bu səbəbdən işsizlik ola bilməz. Bu məktəbin nümayəndələrinə görə işsizlik o halda baş verə bilər ki, müharibə və ya təbii fəlakətlər nəticəsində bazarda tarazlıq pozulsun. Əmək qabiliyyətli əhəlinin müəyyən hissəsinin işsiz olması normal, qaçılmaz bir proses kimi qəbul edirlər, və dövlətin əmək bazarına müdaxiləsini qəbul edilməz hesab edirlər.

XX əsrin 40-cı illərində baş verən böyük depressiya bazarları təkmil olmamağı göstərdi. Yaranan vəziyyət artıq iqtisadi durumun dəyişməsi və yeni nəzəriyyənin yaranmasını zəruri etdi. C.M.Keyns tərəfindən yeni nəzəriyyə irəli sürür. Bu nəzəriyyə klassik yanaşmalardan prinsipial surətdə fərqlənir. Klassik məktəbin nümayəndələrindən fərqli olaraq C.M.Keyns məşğulluğun aktiv tənzimlənməsi ideyasını irəli sürür.

Makroiqtisadi səviyyədə təhlil C.M.Keyns belə nəticəyə gəlməyi imkan verdi ki, bazar sistemində tarazlıq pozulur və bu da işsizliyin yaranmasına gətirə bilər. İş qüvvəsinə tələb təkcə əmək bazarı ilə müəyyən olunmur, o əmtəə və xidmətlərə olan tələbə əsasən formalaşır. Bundan başqa, məşğulluq mexanizminin formalaşması əhalinin istehlaka və yığma olan meyllilərindən və investisiya və ya likvidlikə üstünlük verməsindən asılıdır. Məşğulluğun formalaşmasında təsir edən əsas amil investisiyaların olmasıdır. İnvestisiyaların mövcudluğu və artması məşğulluğu genişlənməsinin əsas şərtlərindən biridir. C.M.Keynsin nəzəriyyəsinin əsas müddəaları əsasən inkişaf etmiş ölkələrdə XX əsrin 70-ci illərinə qədər məşğulluq dairəsi tənzimlənirdi.

Lakin XX əsrin 70-ci illərində baş verən böhran bazarların C.M.Keynsin tövsiyəsi ilə tənzimlənməsinin səmərəsiz olmasını göstərdi və yeni nəzəriyyənin yaranası zərurətini göstərdi. Beləliklə, yeni iqtisadi durum neoklassik nəzəriyyənin yaranmasına gətirdi. Bu nəzəriyyə əsasən dövlətin bazar mexanizminə müdaxiləsi səmərəsiz hesab olunur. Bu nəzəriyyənin əsas nümayəndələrinin fikrincə bütövlükdə iqtisadiyyata, o cümlədən məşğulluq dairəsinə dövlət müdaxiləsi minimum olmalıdır. Bu müdaxilə işsizlərin sayı təbii işsizlik səviyyəsindən yüksək olduğu halda baş verə bilər. Digər hallarda isə bazar özü özünü tənzimləyir və bu da onun səmərəli fəaliyyətini təmin edir.

Neoklassik məktəbin nümayəndələrin fikrincə real əməkhaqqı ilə inflyasiya arasında bağlılıq var və məşğulluğun yüksək səviyyəsi iqtisadi artımı təmin edir, yalnız bu halda inflyasiya artır.

Neoklassik məktəbin nümayəndələri hesab edirdilər ki, dövlət işsizliyin azaldılmasına deyil, inflyasiyanın azaldılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirməsinə üstünlük verməlidir. İqtisadiyyata təsir baxımından inflyasiyanın fəsadları daha çox mənfi təsirə malikdir və ölkənin bütün əhalisini əhatə edir, işsizlik isə əhalinin yalnız bir hissəsinə təsir göstərir. Lakin inflyasiya və işsizlik arasında olan asılılığı hər zaman öz təsdiqini tapmır və bir çox hallarda inflyasiyanın artması işsizliyin artması ilə müşayiət olunur (staqflyasiya).

Məşğulluğun tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.

Hazırda bir çox ölkələrdə əmək bazarında yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq bu və ya digər səviyyədə məşğulluq dairəsi dövlət tərəfindən tənzimlənir. Hər ölkələrdə əmək münasibətləri milli və beynəlxalq qanunvericilik sistemi tərəfindən tənzimlənir. Müvafiq qanunvericilik sistemi işə gətirən və muzzdlu işçilər arasında münasibətləri tənzimləyir. Tənzimləyici tədbirlər işə qəbul və işdən azad olunma proseduranı, iş gününün və həftənin uzunluğunu, minimal əmək haqqı, iş şəraitinin təhlükəsizliyi, məzuniyyət şərtləri, müxtəlif mübahisəli halları və s. əhatə edir.

Məşğulluğun tənzimlənməsinin əsas məqsədləri:

- tam məşğulluğun təmin olunması işsizliyin təbii səviyyəsini nəzərə almaq şərti ilə;
- çevik əmək surətlə dəyişən şəraitə tez uyğunlaşa bilən əmək bazarının yaradılması.

Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsi ölkədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 26 oktyabr tarixli 1068 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş Məşğulluq strategiyası ilə müəyyən olunur. Bu strategiya 2006-2015-ci illəri əhatə edir.

Məşğulluq strategiyasının əsas prioritet istiqamətləri:

- Makroiqtisadi siyasət və sahibkarlığın inkişafı. Qeyd olunduğu kimi, məşğulluq əsas makroiqtisadi göstəricilərdən biridir və ÜDM, investisiya, inflyasiya, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə yeri, demoqrafik durumla qarşılıqlı əlaqə və təsiri nəticəsində formalaşır. Məşğulluğun durumunu yaxşılaşdırmaq üçün makroiqtisadi durum əlverişli olmalı, sahibkarlıq inkişaf etməli. Müvafiq olaraq sahibkarlığın inkişafına mane olan problemlərin aradan qaldırılmalı, inhisarçılığın qarşısı alınmalı, rəqabət mühiti yaxşılaşdırılmalıdır. Ölkədə makroiqtisadi sabitlik qorunmalı, inflyasiyanın qarşısının alınmasına, manatın məzənnəsinin sabit saxlanılmasına şərait yaradılmalıdır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün müvafiq pul-kredit və büdcə-vergi siyasəti aparılmalıdır, sahibkarlığın inkişafı üçün maliyyə resurslarına olan ehtiyacların daha dolğun ödənilməlidir. Yerli

sənaye məhsullarının dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsi ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə daha mükəmməl yer tutmasına şərait yaradır. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına beynəlxalq maliyyə qurumlarının cəlb edilməsi, kiçik sahibkarlıq subyektlərində yeni texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması və yerli xammaldan istehsal olunan məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi zəruridir. Bu tədbirlər və regional iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi məşğulluğun təmin olunmasında rolunu böyükdür.

- Məşğulluq sahəsində qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və institusional inkişaf. Makroiqtisadi amillərlə yanaşı qanunvericiliyi mövcud vəziyyəti məşğulluğa mənfi və müsbət təsir edə bilər. Burada mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vacibdir. "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun təkmilləşməsi məqsədi ilə onun əsas müddələrinin Avropa Sosial Xartiyasının başlıca uyğunlaşdırılması məqsədi ilə ona əlavə və dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulub, məşğulluğu stimullaşdıran institusional mühitin formalaşdırılmasına dair tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur və mövcud olan qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi. Qanununda nəzərdə tutulmuş özünü məşğulluğun inkişaf etdirilməsinə zəmin yaradan və bunu nizama salan yeni qanunvericilik aktlarının qəbul olunması. Sahibkarlığın inkişafına, investisiya axınına, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, mövcud iş yerlərinin saxlanılmasına və inkişaf etdirilməsinə təminat yaratmaq üçün qanunvericilik aktlarına əlavə və dəyişikliklər edilməsi bu sahədə vəziyyəti yaxşılaşdıracaq. Bunlardan başqa işçilərlə işəgötürənlər arasında əmək müqaviləsinin bağlanması və onun ləğv edilməsi, işçilər üçün müvafiq şəraitin və əmək funksiyasının tətbiqi və digər məsələlərə dair Əmək Məcəlləsinin bəzi maddələrinin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Bu istiqamət çərçivəsində sosial müdafiəyə ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşları işlə təmin edilməsi, regionlarda iş yerlərinin artırılmasını həvəsləndirmək, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının təmin edilməsi, sərhədyanı və dağlıq rayonlardan əhalinin miqrasiyasının qarşısının

alınması və məşğulluğunun təmin edilməsi və s. sahələrdə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

- İş qüvvəsi ilə mövcud iş yerlərinin sayı arasında tarazlığı təmin etməklə əmək bazarının təkmilləşdirilməsi; axtarış-informasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi nəticəsində işsizlərin qısa müddət ərzində münasib işlə təmin edilməsi; müxtəlif peşə hazırlığı, yenidən hazırlığı və ixtisaslarının artırılması sisteminin inkişaf etdirilməsi; işsiz əhali qruplarının sosial müdafiəsinin təmin olunması; vergi və investisiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində iş yerlərinə olan tələbin və təklifin tarazlaşdırılması. fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların iqtisadi həvəsləndirilməsi, çevik iş rejimlərini tətbiq edilməsi ilə məşğulluğun artırılması, ixtisara olunan iş qüvvəsinin sosial müdafiəsinin təmin olunması, peşə sahədə yeni ixtisas və ixtisaslaşma təsnifatının hazırlanması ilə peşə təhsilini əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırmaq və sair bu kimi nəzərdə tutulan tədbirlər əmək bazarının durumunun yüksəldilməsinə və yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Əmək bazarının vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün iş qüvvəsinin miqrasiya məsələləri də prioritet istiqamətlərdə yer almışdılar. Bunun üçün isə miqrasiya sahəsində vahid informasiya sisteminin yaradılması, daxili və xarici miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi, əmək miqrasiyası sahəsində idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirləri nəzərdə tutulub.

- Dördüncü istiqamət təhsil siyasəti və əmək bazarıdır. Müasir zamanda ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsünə iştirakı, dünya ölkələri arasında əməkdaşlıq meyllərinin güclənməsi iş qüvvəsinə, onun təhsil və peşəkarlıq səviyyəsinə tələbi artırır.

Bu istiqamətin reallaşması ilk növbədə əmək bazarında yaranmış vəziyyətin təhlili və proqnozlaşdırılmasına əsasən kadrlara olan tələbatın müəyyənləşdirilməsi. Bundan başqa rəqabət qabiliyyətli kadrların hazırlanması məqsədilə peşə təhsili sisteminin təkmilləşdirilməsi, iş yerində təhsilin davam etdirilməsi imkanı, insan amilinin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların cəlb edilməsi üçün imkanların müəyyənləşdirilməsi və s. tədbirlər nəzərdə tutulub.

- Beşinci istiqamət regional əmək bazarının inkişafıdır. Bu istiqamətin reallaşması "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"-na müvafiq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Regional əmək bazarının inkişafı yerli resurslar nəzərə alınmaqla və ərazi məşğulluq proqramlarına müvafiq həyata keçirilməlidir. Nəzərdə tutulan tədbirlər əhalinin sosial durumunu həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Regionlara investisiya qoyuluşu hesabına yeni iş yerlərinin yaradılması, işsizliyin qarşısının alınmasına, işsiz qalmış vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə və onlara ünvanlı yardımın göstərilməsi nəzərdə tutulub. Neftlə bağlı olmayan regionların inkişafına təkan vermək məqsədi ilə qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün bu regionlara məqsədlə investisiyaların cəlb edilməsi, kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarının istehsalının artırılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi adı gedən ərazilərdə əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsi yüksəldilməsinə yönəlib.

Regionlarda məşğulluğu təmin etmək məqsədilə qeyri-neft sektorunda, xüsusilə aqrar, toxuculuq, emal müəssisələri və xidmət sahələrinin inkişafı hesabına yeni iş yerlərinin yaradılması, kəndli (fermer), ailə-kəndli təsərrüfatlarının, kooperativlərin, kiçik müəssisələrin inkişaf etdirilməsi və genişləndirilməsi məqsədilə regionlarda maliyyə infrastrukturunun yaradılması tədbirləri bu sahədə müsbət dəyişikliklərə gətirəcək. Nəticədə işsizlik azalacaq, kənd yerlərində sosial və kommunal infrastrukturun inkişaf etdirilməsi əhalinin, xüsusən də gənclərin miqrasiya səviyyəsinin azaldılması və s.

- Altıncı istiqamət iş axtaran və işsiz vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsidir. Bu istiqamət işsizlərin sosial müdafiəsini gücləndirməyi nəzərdə tutur. Bu məqsədlə yerli məşğulluq xidməti orqanlarının işəgötürənlərlə əlaqələrin yaradılmasına, boş iş yerləri haqqında məlumatların tam və dolğun toplanmasına, işsizlik dövrünün qısaldılmasına yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu tədbirlər çərçivəsində sosial yardım sistemində ünvanlığın gücləndirilməsi və onun minimum yaşayış standartlarına müvafiq olması təmin edilməli, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan əhali qrupları üçün iş yerlərinin yaradılması; boş iş yerləri

haqqında vahid informasiya bazasının yaradılması; işsizlər üçün yeni məsləhət xidmətlərinin və əmək birjalarının, regionlarda peşə hazırlığı üzrə mərkəzlərin yaradılması; işsizlik müavinətinin minimum məbləğinin artırılaraq minimum yaşayış standartlarına çatdırılması və s. tədbirlər nəzərə tutulub.

- Yeddinci istiqamətdə sosial cəhətdən həssas qrupların məşğulluğunun inkişafı nəzərdə tutulub. Sosial həssas əhali 5 qrupa ayrılıb: gənclərin və yeniyetmələrin, qadınlar, qaçqınlar və məcburi köçkünlər, əlillər və cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslər. Bu qrup vətəndaşların məşğulluğun təmin olunmasında hər qrupun xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq onların məşğulluğa cəlb olunması tədbirləri təklif olunur. Məsələn, gənclərin məşğulluğuna dair onların peşə təlimi keçməsi, təmin olunması üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada kvota üzrə iş yerlərinin müəyyən edilməsi, ordudan tərxis olunan gənclərin məşğulluğunun təmin edilməsi, peşə hazırlığı və yenidən hazırlıq işinin gücləndirilməsi, onlara sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili sahəsində metodiki və əməli kömək göstərilməsi, xüsusi təlimlərin təşkil edilməsi, mövsümi və ictimai işlərə cəlb olunmasına əlverişli şərait yaradılması, turizm sahəsində işləmək üçün gənc mütəxəssislərin hazırlanması, peşə və ixtisas səviyyələrinin artırılması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.

- Qadınların məşğulluğuna kömək tədbirləri sırasında bu qrup əhalinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və kiçik sahibkarlığın inkişafında gender bərabərliyinin təmin edilməsi, qadın sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi məqsədilə onlara zəruri köməyin göstərilməsi çevik məşğulluq formalarının geniş tətbiqi kimi fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Qadınların məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə sosial infrastruktur sahəsində, xalq tətbiqi sənətinin, turizm və istirahət zonalarının yaradılması və inkişafı etdirilməsi nəzərdə tutulur. Bunlardan başqa işsiz qadınlar üçün peşə hazırlığı kurslarının təşkili, uşaqlı qadınlar üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada iş yerlərinin yaradılmasının stimullaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur.

- Qaçqınların və məcburi köçkünlərin məşğulluğunun gücləndirilməsi

istiqaməti bu əhali qrupunun məşğulluğunun gücləndirilməsi nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə məcburi köçkünlərin yığcam yaşadıqları yerlərdə yeni iş yerlərinin yaradılması, kiçik bizneslə məşğul olmaları üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi informasiya texnologiyalarından istifadə imkanlarının artırılması və s. nəzərdə tutulur.

- Əlillərə kömək istiqaməti bu qrup əhalinin potensial imkanlarından tam istifadəsinə lazımi şərait yaratmaqdır. Burada əlilləri işlə təmin etmək məqsədilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada kvota üzrə iş yerlərinin müəyyən edilməsi və bu kvotaların yerinə yetirilməsində işəgötürənlərin həvəsləndirilməsi; "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda əlilləri işəgötürənləri həvəsləndirmək məqsədilə dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulur. Əlilləri işə düzəlməsi üçün nəzərdə tutulan kvotanı təmin etməyən və ya onları işə qəbul etməkdən imtina edən işəgötürənlərə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət növlərinin tətbiq edilməsi və s.

- Cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslərin məşğulluğuna kömək məqsədilə onların peşə təhsili sistemini əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələbatə uyğun təşkil etmək və bunun üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin və məşğulluq xidməti orqanlarının bu sahədə birgə işinin təşkili mexanizminin və müvafiq informasiya sisteminin yaradılması zəruridir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslərin normal həyata adaptasiyasını yüngülləşdirəcək.

- Səkkizinci istiqamətdə məşğulluq siyasəti və sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinə həsr edilib. Bu istiqamətin əsas məqsədi cəmiyyətdə sosial əməkdaşlıq prinsiplərinin bərqərar olunmasıdır. Adı çəkilən istiqamətin reallaşması üçün ölkədə müvafiq Qanunlar qəbul olunmuşdur: 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində "Kollektiv müqavilə və saziş" adlı xüsusi bölmə ayrılıb, 2001-ci ildə isə "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda və "Həmkarlar ittifaqları haqqında". Bunların vasitəsi ilə işəgötürən, muzzdlu işçi münasibətlərinin hüquq və vəzifələri müəyyən edilmişdir, həmkarlar

ittifaqlarının rolu və yeri müəyyən edilmişdir. Sosial tərəfdaşların məşğulluq problemlərinin həllinə təsirini gücləndirmək üçün kollektiv sazişlər və müəssisə səviyyəsində kollektiv müqavilələr bağlanması işinin gücləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması prosesinin sosial tərəfdaşlıq prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, qarşılıqlı təsir mexanizminin fəallaşdırılması və s. nəzərdə tutulur.

3.2 Azərbaycanda məşğulluğun tənzimləməsinin təkmilləşdirilməsi yolları.

Məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi aktiv məşğulluq siyasəti vasitəsi ilə reallaşır və yeni iş yerlərinin yaranmasına istiqamətləndirilib. 2003-ci ilin IV-cü rübündən başlayaraq Azərbaycanda yeni iş yerləri yaradılır. 2003-2014-ci illər ərzində ölkədə 1364,6 min yeni iş yeri yaradılıb. Onların 1010,9 mini və ya 74,1% daimi iş yerlərinin payına düşür.

Cədvəl 3.1

Azərbaycanda 2003-2014-ci illər ərzində yeni yaranan iş yerləri (nəfər)

	Cəmi	o cümlədən:		
		2003 (IV rüb) 2008	2009-2013	2014
Açılmış iş yerlərinin sayı, cəmi	1364551	766277	470959	127315
ondan daimi iş yerləri:	1010936	547573	358243	105120
yeni yaradılmış müəssisə və təşkilatlarda	159472	106626	39632	13214
mövcud müəssisə və təşkilatlarda	263233	193091	59209	10933
fəaliyyəti bərpa edilmiş müəssisə və təşkilatlarda	22151	18899	2557	695
fiziki şəxslərdə	566080	228957	256845	80278
digər tədbirlər üzrə (müxtəlif beynəlxalq və yerli layihələr, abadlıq işləri və s.)	353615	218704	112716	22195

Azərbaycan statistik göstəriciləri – 2015, s. 680

2003-2008-ci illər ərzində daimi iş yerlərin xüsusi çəkisi 71,5%; 2009-2013-ci illərdə 76,1%; 2014-ci ildə isə 82,6% olmuşdur. Yeni yaradılmış müəssisə və

təşkilatların payına 11,7% yeni iş yerləri düşür. 2003-2008-ci illərdə bu göstərici 13,9%; 2009-2013-ci ildə 8,4% və 2014-ci ildə - 10,4% olmuşdur. Yeni iş yerlərinin mövcud müəssisə və təşkilatlara düşən payı 19,3% təşkil etmişdi. Bu göstərici 2003-2008-ci illərdə 25,2%; 2009-2013-ci illər 12,6%; 2014-ci ildə isə 8,6% olmuşdur. Fəaliyyətinin bərpa etmiş müəssisə və təşkilatlarda yaranan yeni iş yerlərinin payı 1,6% olmuşdur. Bu göstərici 2003-2008-ci illərdə 2,5%; 2009-2013-ci illər – 0,5%; 2014-ci il – 0,5% olmuşdur. Fiziki şəxslər tərəfindən yaranan yeni iş yerləri – 41,5% olmuşdur. 2003-2008-ci illərdə onların xüsusi çəkisi 29,9%; 2009-2013-ci illər - 54,5%; 2014-ci ildə isə 65,1% olmuşdur. Digər tədbirlər üzrə (müxtəlif beynəlxalq və yerli layihələr, abadlıq işləri və s.) yaranan iş yerləri 25,9% təşkil etmişdirlər. 2003-2008-ci illər bu göstərici 28,5%; 2009-2013-ci illər – 23,9% və 2014-ci illərdə - 17,4% olmuşdur.

Yeni iş yerlərinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə paylanmasına nəzər yetirsək görürük ki, onların 56,0% fiziki şəxslərin payına düşür. 2003-2008-ci illərdə bu göstərici 41,8%-dək enmişdirsə, 2009-2013-cü illərdə 71,7%; 2014-cü ildə isə 76,4%-dək artmışdır. Tədqiqat dövrü yeni yaradılan iş yerlərinin 7,5% tikinti; 6,6% - kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıqda; 6,3% ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri; elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı – 5,0%; nazirlik, komitə, şirkət, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlarda – 4,9%; maliyyə və sığorta – 2,0%; dövlət idarəetməsi və sosial təminatda – 1,9%; emal sənayesində - 1,8%; turistlərin yerləşdirilməsində və ictimai iaşə - 1,0% təşkil etmişdir. Digər sahələrdə yeni iş yerlərinin payı 1 %-dən az olmuşdur. 2003-2008-ci illərdə yeni iş yerlərinin 41,8% fiziki şəxslərin payına, 11,2% kənd və meşə təsərrüfatı; 9,0% tikinti; 8,7% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı; 8,4% nazirlik, komitə, şirkət, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlarda; 8,4% ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, 2,8% maliyyə və sığorta, 2,2% daşınmaz əmlakla əməliyyatlar, 1,5% turistlərin yerləşdirilməsində, ictimai iaşə və dövlət idarəetməsi, sosial təminat sahəsinin payına düşmüşdür.

Cədvəl 3.2

Yeni iş yerlərinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə paylanması

	Cəmi	o cümlədən:		
		2003 (IV rüb) 2008	2009-2013	2014
İqtisadiyyatda - cəmi	1010936	547573	358243	105120
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	66600	61305	4302	993
Mədənçıxarma sənayesi	2161	793	1219	149
Emal sənayesi	18466	3680	11757	3029
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	50536	47484	2340	712
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	7804	5531	2093	180
Tikinti	75505	49538	20411	5556
Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	64181	46195	14712	3274
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	6851	2516	3292	1043
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	10243	8477	1464	302
İnformasiya və rabitə	6024	4406	1187	431
Maliyyə və sığorta	20479	15560	4232	687
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	12655	11963	485	207
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	7543	3116	3490	937
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	7405	4192	2541	672
Dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat	19190	8004	9890	1296
Təhsil	2597	89	1699	809
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	5122	5	3390	1727
İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	2543	-	1844	699
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	9350	-	7211	2139
Ev təsərrüfatlarının fəaliyyəti; fərdi istehlak üçün ev təsərrüfatlarının istehsal etdiyi mal və xidmətlərə dair fəaliyyət	5	-	5	-
Toxunulmazlıq hüququ olan təşkilatların fəaliyyəti	3	-	3	-
Nazirlik, komitə, şirkət, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlarda (iqtisadi rayonlar və regionlar üzrə göstəricilərə daxil edilməmişdir)	49593	45762	3831	
Fiziki şəxslərdə	566080	228957	256845	80278

Azərbaycan statistik göstəriciləri – 2015, s. 680

Qalan sahələrdə yaranan yeni işlərin xüsusi çəkisi 1%- səviyyədə az olub. 2009-2013-cü illərdə yeni iş yerlərinin fiziki şəxslərə düşdüyü payı 71,7%-dək artmışdır. İqtisadiyyatın sahələrinə gəldikdə bütün sahələrin payı əvvəlki dövrlə

müqayisədə azalmışdır. Ən əhəmiyyətli pay tikinti və ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmirində müvafiq olaraq 5,7% və 4,1% təşkil etmişdir. Digər sahələrə gələndə emal sənayesində 3,3%; dövlət idarəetməsi, sosial təminat sahəsinin – 2,8%; digər sahələrə xidmət göstərilməsi – 2,0%; kənd və meşə təsərrüfatı, balıqçılıqda və maliyyə, sığortada – 1,2%; nazirlik, komitə, şirkət, səhmdar cəmiyyət və digər mərkəzi təşkilatlarda – 1,1% olmuşdur. Qalan sahələrdə yaradılan yeni iş yerlərinin xüsusi çəkisi 1%-dik səviyyədə az olunmuşdur. 2014-ci ildə yeni iş yerlərinin 76,4% fiziki şəxslərin payına düşmüşdür, iqtisadiyyatın sahələrində isə əvvəlki dövrə nisbətən azalmışdır. Tikintidə bu göstərici 5,3%; ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmirində - 3,1%; emal sənayesində - 2,9%; digər sahələrə xidmətlərin göstərilməsində - 2,0%; əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsində - 1,6%; dövlət idarəetməsi, sosial təminat sahəsində - 1,2%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında – 1,0% olmuşdur. İqtisadiyyatın digər sahələrdə yeni yaradılan iş yerlərinin payı cüzi olaraq 1,0%-lik səviyyədə az olub.

Ölkə regionlarının inkişafında sosial-iqtisadi fərqlər mövcuddur. Bu fərqlər məşğulluq, işsizlik, əmək haqqı sahəsində olduğu kimi, yeni yaranan iş yerlərində də mövcuddur.

2003-2014-ci illər ərzində yeni yaradılan iş yerlərinin çox hissəsi Bakı şəhəri, Aran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarının üzərinə düşür, müvafiq olaraq – 24,0, 20,8 və 13,4%. Qalan iqtisadi rayonlarda yeni iş yerlərinin payı 10 faizlik səviyyədə az olaraq Lənkəran iqtisadi rayonunda ən yüksək göstərici - 8,3%-dən ən az göstərici olan 0,8% Kəlbəcər-Laçın iqtisadi regionunda müşahidə olunmuşdur. Ölkə üzrə yaranan yeni iş yerlərinin 74,1% daimi iş yerlərinin payına düşür. Bir neçə iqtisadi rayonda daimi iş yerlərinin xüsusi çəkisi ölkə üzrə orta göstəricidən yüksək olmuşdur. Bu Bakı şəhəridir – 99,5%, Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu - 85,1% və Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu – 74,4% olmuşdur. Digər iqtisadi rayonlarda daimi iş yerlərinin xüsusi çəkisi ölkə üzrə orta göstəricidən az olub və ən yüksək göstəricidən – 73,8 Naxçıvan iqtisadi rayonundan, ən aşağı səviyyə - Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonunda – 54,9%-dək dəyişib.

Yeni iş yerlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

Şəhər və rayonlar	Cəmi		2003 (IV rüb)-2008		2009-2013		2014	
	Cəmi	ondan daimi	Cəmi	ondan daimi	Cəmi	ondan daimi	Cəmi	ondan daimi
Respublika üzrə, cəmi	1364551	1010936	766277	547573	470959	358243	127315	105120
Bakı şəhəri	326838	325195	154823	153180	133583	133583	38432	38432
Abşeron iqtisadi rayonu	88628	64667	49386	29152	28154	25063	11088	10452
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	183273	111867	96977	61141	69239	39290	17057	11436
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	71638	53280	40509	27592	24235	19567	6894	6121
Lənkəran iqtisadi rayonu	112975	68384	71644	42443	32721	19454	8610	6487
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	75992	43223	43736	23996	25908	14065	6348	5162
Aran iqtisadi rayonu	283474	191565	169628	114794	88627	59559	25219	17212
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	37944	22445	17214	9515	16827	10554	3903	2376
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	11369	9677	5322	3746	5138	5048	909	883
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	44497	24441	21332	12577	18115	9014	5050	2850
Naxçıvan iqtisadi rayonu	63174	46599	37073	23675	22296	19215	3805	3709

www.stat.gov.az

2003-2008-ci illər ərzində daimi iş yerlərinin xüsusi çəkisi 71,5%; 2009-2013-ci illər ərzində - 76,1% və 2014-ci il 82,6% olmuşdur. Yeni yaranan iş yerləri üzrə ən yüksək səviyyəsi Bakı şəhərində müşahidə olunur və 2003-2008-ci illər - 20,2%; 2009-2013-ci illər 28,4%; 2014-ci il 30,2% olmuşdur. Bakıdan başqa illər üzrə müvafiq daha 2 iqtisadi rayonda yeni yaranan iş yerlərinin xüsusi çəkisi əhəmiyyətli olmuşdur – Aran və Gəncə-Qazax iqtisadi rayon. Aran iqtisadi rayonda müvafiq dövrlər üzrə 22,1%; 18,8% və 19,8% olmuşdur; Gəncə-Qazax iqtisadi

rayonda isə 12,7%; 14,7% və 13,4% olmuşdur. Qalan iqtisadi rayonların yeni iş yerlərinin xüsusi çəkisi 10%-dik səviyyədən azdır.

Əmək bazarına yönələn dövlət tənzimlənməsi iki əsas formada həyata keçirilir: aktiv və passiv. Əmək bazarında sosial yönümlü aktiv siyasət inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bu siyasətin əsas tədbirlərinə aşağıda adı çəkilənlər aiddir:

- yeni iş yerlərinin yaradılması üçün əsas şərtlərdən biri kimi iqtisadiyyata dövlət investisiyalarının yatırılması;
- işsizlərin strukturunun öyrənilməsi və onların yeni peşələrə yiyələnməsi;
- bazarda məşğulluq xidmətinin vasitəçilik funksiyalarını yerinə yetirən əmək birjalarının inkişaf etdirilməsi, vakant iş yerləri haqqında informasiyaların verilməsi;
- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
- əhalinin bəzi təbəqələrinə (gənclərə, əlillərə) iş yerləri yaradan sahibkarların stimullaşdırılması (məsələn, vergi və kredit güzəştləri vasitəsilə);
- işə düzəlmək məqsədilə iş yerini dəyişən şəxslərin dəstəklənməsi;
- məşğulluğun beynəlxalq əmək miqrasiyası ilə bağlı problemlərinin həllində beynəlxalq əməkdaşlıq;
- dövlət dairələrində - təhsil, səhiyyə, kommunal təsərrüfat, ictimai obyektlərin tikilməsi ilə yeni iş yerlərinin yaradılması;
- ictimai işlərin təşkili.

Passiv tənzimlənmə isə işsizlərin maddi baxımdan dəstəklənməsinə üstünlük verməsi ilə fərqlənir. İşsiz qalan şəxslərin dəstəklənməsi, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması ilə kifayətlənir. Dövlət işini itirmiş şəxslərə aşağıda göstərilən zəmanətləri verir:

- işsizliyə görə müavinət, maddi yardım və s. sosial ödənişlərin verilməsi;
- pulsuz səhiyyə xidməti və s.

İnkişaf etmiş ölkələrdə işsizlərə maliyyə yardımı işsizliyə görə sığorta sistemində əsasən həyata keçirilir. Bu müavinətlərin minimal vəzifəsi – işsizlərin cari xərclərinin ödənilməsidir.

Əmək bazarında tarazlığa nail olmaq üçün dövlət, iş qüvvəsinin tələbinə və təklifinə təsir göstərən bir sıra tədbirlər görə bilər.

Dövlətin iş qüvvəsinə tələbin formalaşmasına təsir edə biləcəyi bir neçə əsas istiqamət var:

- sahibkarlığın inkişafına kömək, kiçik biznesə dəstək və stimuly;
- fəaliyyət göstərən müəssisələrdə mövcud iş yerlərinin qorunub saxlanması və modernləşdirilməsi;
- ictimai işlərin təşkili;
- sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslər üçün iş yerlərinin yaradılması.

İş qüvvəsinə tələbin formalaşması işverənlər maraqlarını əks etdirir. Onlar müəssisənin rəqabət qabiliyyətini və gəlirliliyini qoruyub saxlamağa çalışırlar. İşçi qüvvəsinin təklifinin formalaşmasının aşağıdakı əsas istiqamətlərini göstərmək olar:

- kadr hazırlığı və yenidən hazırlığı;
- özünü məşğulluğun inkişaf etdirilməsi;
- iş vaxtının davamiyyətinin tənzimlənməsi (qısaltılması);
- miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi.

Ölkədə məşğulluq sahəsində yaranan vəziyyətin təhlili göstərir ki, əmək bazarında tələb və təklifin tarazlaşmasına nail olmaq üçün iş qüvvəsinə tələbi stimullaşdırmaq daha məqsədəuyğundur. İş qüvvəsinə təklifin formalaşmasına istiqamətlənmiş tədbirlər onun tarazlaşmasına daha az dərəcədə təsir edə bilərlər. Bu aşağıdakı səbəblərdən baş verə bilər:

- əvvəla, işçilərin hazırlanması və yenidən hazırlanması məqsədi – iş qüvvəsinin keyfiyyət tərkibinin artması və tələbə uyğun ixtisas ehtiyatının formalaşmasıdır. Lakin, bu tədbir o zaman məna kəsb edir ki, iş qüvvəsinə tələb

mövcuddur. Əməkqabiliyyətli əhalinin təhsil sahəsinə cəlb edilməsi əmək bazarına təzyiqi yalnız bir müddət azalda bilər;

- ikinci, özünü məşğulluğun inkişafı sahibkarlığın fərdi növü kimi baxıla bilər. Burada sahibkar və işçi – eyni şəxsdir, o təklif və tələb funksiyalarını özündə birləşdirir. Lakin, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxs, dövlətin dəstəyi olmadan, öz imkanlarını həyata keçirə bilməz;

- üçüncü, iş vaxtının azaldılması kifayət qədər səmərəli sayıla bilməz, belə ki, o, məşğul olmayanları əmək sferasına aktiv olaraq cəlb etməyə köməklik etmir;

- dördüncü, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda iki meyl mövcuddur: əyalətdən mərkəzə kənd əhalisinin miqrasiyası və ölkə həddindən kənara əhalinin emiqrasiyası. Kənd əhalisinin mərkəzə miqrasiyasının səbəbi burada sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin regionlara nisbətən yüksək olmasıdır. Əhalinin regionlardan həddən artıq axını mərkəzdə bir sıra problemlər yaradır. Emiqrasiyaya gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, əsasən kişilər aktiv olaraq emiqrasiya edirlər və bu da demoqrafik balans pozur. Miqrasiya axınını mərkəzdən regionlara istiqamətləndirmək daha məqsədə uyğun olardı, lakin bu bir qədər çətindir, belə ki, regionlarda doğum səviyyəsi daha yüksəkdir, yəni iş qüvvəsinin təklifi ona olan tələbdən qat-qat çoxdur. Deməli, bu tədbiri yalnız regionlarda kifayət qədər iş yerləri mövcud olduqda, həyata keçirmək olar.

Beləliklə, iş qüvvəsinin təklifinə yönəldilən tədbirlər tələbə təsir edən aktiv tədbirlər keçirilmədən, istənilən nəticə verə bilməzlər.

Nəticə və təkliflər.

Məşğulluq ölkə iqtisadiyyatının vacib makroiqtisadi göstəricilərindən biridir. Məşğulluq anlayışı mürəkkəb və çoxsahəlidir bura müxtəlif növ əmək fəaliyyəti daxildir. Müasir dövrdə məşğulluğun tənzimlənməsi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olaraq, ölkənin əmək qanunvericiliyində təsbit olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” Qanununa əsasən vətəndaşların bu və ya digər növ əmək fəaliyyəti müəyyən edilmişdir: muzzdla işləyənlər; sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar; əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirənlər, məzuniyyətdə olanlar, ixtisası artırənlər; sərbəst fəaliyyətlə məşğul olanlar; vəzifəyə seçilənlər və təyin olunanlar; hərbi xidmətdə olanlar və digər hərbi işdə olanlar və s.

Məşğulluğun tənzimlənməsi bir neçə tərkib hissədən ibarətdir: hüquqi tənzimlənmə, dövlət orqanları tərəfindən məşğulluğun təmin olunmasına yönələn regional və digər proqramların hazırlanıb həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur və investisiya və vergi siyasəti, maliyyə-kredit vasitələrinin məşğulluğun təmin olunmasına, səmərəliyin artırılmasına, iş yerlərinin saxlanılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönələn tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutulur. Bunlardan başqa, dövlət məşğulluq xidmətlərinin yaradılması və fəaliyyətlərinin təkmilləşdirilməsi kimi tədbirlər daxildir. Azərbaycan Respublikasının “Məşğulluq haqqında” Qanununa müvafiq olaraq, məşğulluq – Azərbaycan qanunvericiliyinə zidd olmayan və bir qayda olaraq, gəlir gətirən bir fəaliyyətdir. Buraya həmçinin, ölkə ərazisində qanuni əsaslarla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də daxil edilirlər.

Məşğulluğun tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi modelinə uyğun həyata keçirilir. Təbii ki, liberal, bazar mexanizmi üstünlük təşkil edən model olan ölkələrdə məşğulluğun tənzimlənməsi səviyyəsi minimum, sosial yönümlü iqtisadi modeldə isə əksinə - maksimum olmalıdır. Təcrübə göstərir ki, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi olmadan bir sıra bazar yaratdığı problemləri, o cümlədən, məşğulluğun

təmin edilməsi, işsizliyin azaldılması, gəlirlərin ədalətli paylanması problemləri həll etmək çətindir. Bu problemlərin mövcudluğu dövlətin sosial-iqtisadi proseslərə müdaxiləsini zəruri edir. Lakin dövlət müdaxiləsi bazar mexanizminin səmərəliliyinə mane olmamalıdır. Başqa sözlə desək, bazarın özünü tənzimləməsi və dövlət tənzimlənməsi arasında optimal nisbət olmalıdır. Bu nisbət ölkənin iqtisadi modelindən, dövlət iqtisadi inkişaf strategiyasından, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, sosial-iqtisadi şəraitdən və s. asılıdır.

Azərbaycan Respublikasında məşğulluğun tənzimlənməsi bir tərəfdən bazar mexanizmi, digər tərəfdən isə dövlət tədbirləri vasitələri tənzimlənir. Tənzimlənmə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Məşğulluq haqqında Qanun, Əmək Məcəlləsi vasitəsi ilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanun Bakı şəhəri, 2 iyul 2001-ci il qəbul olunmuşdur. Adı gedən Qanun V fəsildən, 30 müddəadan ibarətdir. Bu Qanun dövlətin sosial siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsasları əks olunur, vətəndaşların sosial müdafiəsi təmin olunur.

Məşğulluq dairəsindəki vəziyyəti digər MDB ölkələri üzrə müqayisələr göstərir ki, məşğul olanların sayı ən yüksək tempə Özbəkistanda artmışdır – 22,8%. Digər ölkələrdə məşğulluğun dinamikası nisbətən az olaraq Qazaxıstanda 17,2%; Azərbaycanda – 13,3%; Tacikistanda – 10,1%; Qırğızıstanda 10,0% olmuşdur. Qalan ölkələrdə məşğulluğun artımı az olaraq Rusiyada 4,7%; Ermənistanda – 3,3; Belarusda – 3,1% olmuşdur. Lakin iki ölkədə Moldova və Ukraynada məşğul olanların sayı azalmışdır, müvafiq olaraq 10,2% və 12,6% olmuşdur.

Məşğulluğun əsas göstəricilərindən biri iş qüvvəsinin əmək haqqı göstəricisidir. MDB ölkələri üzrə müqayisəli təhlil göstərir ki, 2005-2014-cü illər ərzində nominal əmək haqqının ən yüksək artımı Tacikistanda – 6,1 dəfə olmuşdur. Belə yüksək artım tempi onunla izah olunur ki, 2005-ci ildə bu ölkədə Rusiya ilə müqayisədə ən aşağı əmək haqqı səviyyəsi olub və orada ki, əmək haqqının cəmi 8,9% təşkil etmişdir. Yüksək artım tempinə baxmayaraq 2014-cü ildə Tacikistanda nominal əmək haqqı Rusiyada olan əmək haqqının 19,3% təşkil edir bu da MDB ölkələri üzrə ən aşağı səviyyədir. Azərbaycanda nominal əmək haqqının artım tempi də yüksək olmuşdur –

4,3 dəfə. Belə artım nəticəsində Rusiyada olan əmək haqqı ilə nisbət 2005-2014-ci illər ərzində 43,1%-dən 66,2%-dək artmışdır. Qırğızıstan nominal əmək haqqı tempi 3,6 dəfə təşkil etmişdir və Rusiyadakı əmək haqqı səviyyəsinin 2005-ci ildə 21,1%-ni təşkil edirdisə, 2014-ci ildə o 26,8% olmuşdur. Digər ölkələrdə nominal əmək haqqının artımına baxmayaraq, Rusiyadakı səviyyəyə nisbətən azalma müşahidə olunur. Moldovada nominal əmək haqqının artımı 2,8 dəfə olmuşdur, lakin Rusiya ilə müqayisədə 2005-ci ildə o, 34,7%-dən 34,0%-dək azalmışdır. 2005-ci ildə Rusiya səviyyəsinə ən yaxın göstərici Qazaxıstanda olmuşdur – 84,5%. 2005-2014-ci illərdəki artım 2,6 dəfə olmağına baxmayaraq – Rusiya ilə müqayisədə o 78,9%-dək enmişdir. Belarusda da oxşar meyllər müşahidə olunur – artım 2,7 dəfə olduğu halda Rusiya ilə nisbətdə göstəricinin azalması mövcuddur – 71,0%-dən 68,9%-dək. Ukraynada da nominal əmək haqqı 86,6% artmışdır, lakin Rusiyada ki əmək haqqı ilə müqayisədə -51,8%-dən 34,3%-dək azalmışdır. Beləliklə, Azərbaycan əmək haqqı səviyyəsinə görə ən yüksək olan Rusiyanın səviyyəsinə yaxınlaşır.

Azərbaycanda qəbul olunan məşğulluq strategiyasının həyata keçirilməsi aktiv məşğulluq siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir və yeni iş yerlərinin yaranmasına istiqamətləndirilib. 2003-ci ilin IV rübündən başlayaraq Azərbaycanda yeni iş yerləri yaradılır. 2003-2014-ci illər ərzində ölkədə 1364,6 min yeni iş yeri yaradılıb. Onların 1010,9 mini və ya 74,1% daimi iş yerlərinin payına düşür. 2003-2014-ci illər ərzində yeni yaradılan iş yerlərinin çox hissəsi Bakı şəhəri-24,0%, Aran-20,8% və Gəncə-Qazax-13,4% iqtisadi rayonlarının üzərinə düşmüşdür. Qalan iqtisadi rayonlarda yeni iş yerlərinin payı 10 faizlik səviyyədən az olaraq Lənkəran iqtisadi rayonunda ən yüksək göstərici - 8,3%-dən ən az göstərici olan 0,8% Kəlbəcər-Laçın iqtisadi regionunda müşahidə olunmuşdur.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Məşğulluğun səviyyəsi əmək bazarında tələb və təklifin nisbətindən asılıdır.
- Məşğulluğun təmin olunması makroiqtisadi siyasətdən vasitələri böyük rol oynayır. Makroiqtisadi siyasətin əsas hədəfi iş qüvvəsinə tələbin

stimullaşdırmasıdır. Bura əlavə iş yerlərinin yaradılması, səmərəli iş yerlərinin qorunması, müvəqqəti məşğulluğun inkişafı. Adı gedən tədbirlərin həyata keçirilməsi pul-kredit və büdcə-vergi tədbirləri vasitəsi ilə reallaşdırıla bilər.

- Əlverişli pul-kredit və büdcə-vergi siyasəti nəticəsində investisiya aktivliyi artır, müxtəlif mülkiyyət növlərinin inkişafının nəticəsində sahibkarlar yeni iş yerləri yaradır.

- Mülkiyyət subyektlərinin hüquqi və iqtisadi bərabərliyinin təmin olunması və inhisarçılığın ləğvi iş qüvvəsinə tələbi artırır və məşğulluğun təmin olunmasına şərait yaradır.

- İş qüvvəsinin təklifi yüksək olan iqtisadi regionlarda daha aktiv iş yerləri yaratmaq, bu regionlarda investisiya aktivliyinin artırılması üçün şərait yaratmaq zəruridir.

- Məhdud maliyyə mənbələri olduğu halda investisiya layihələrinin seçimində üstünlük məşğulluğun artırılmasını təmin edən layihələrə verilsin.

- Əmək bazarında gərginliyi azaldan və məşğulluğun müvəqqəti artıran tədbirlərdən biridə ictimai işlərin təşkil olunmasıdır.

- Məşğulluğun sahə quruluşu tədricən proqressiv olmalı, yəni xidmət sahəli və emal sənayesinin elm tutumlu istehsalı üstünlük təşkil etməlidir.

- İş qüvvəsinin təklifin peşə-ixtisas quruluşu əmək bazarında tələb müvafiq olmalıdır. Buna nail olmaq üçün əmək bazarını monitorinqi etmək və müxtəlif ixtisaslar üzrə tələbi proqnozlaşdırmaq və buna müvafiq tədris müəssisələrində tələb olunan ixtisaslar üzrə mütəxəssis hazırlamaq məqsədə uyğun olardı.

- Məşğulluğun təmin olunması üçün iqtisadiyyatın şahələndirilməsi, qeyri-neft bölməsinin inkişafı etdirilməsi vacibdir.

Məşğulluğun təmin olunması üzrə: Əməyin ödənişinin nisbətən aşağı olduğu müəssisələr üçün əsasən də yüngül sənaye müəssisələri üçün vergi güzəştləri tətbiq olunması; ev qulluqçuları, dayələr, şəxsi sürücülər, şəxsi mülklərin mühafizəçiləri və digər bu kimi kateqoriya işçilərin əmək qanunvericiliyinə şamil edilməsi, sığortalanması, əməyinin və sağlamlığının mühafizəsini təmin

etmək;qadınların işə qəbulu prosesində ayrı-seçkilik hallarına yol verilməsi, belə hallarının qalmalarının qarşısının alınması; gənclərin məşğulluğunun təmin olunması üçün ilk işə başlayangənclərin praktiki vərdişlərinin artırılması ilə bağlı dövlət hesabına

ödənilən staj keçmə və praktikalar təşkil olunması və sair təklifləri irəli sürülərək həyata keçirilərsə, ölkə əhalisinin işlə təmin olunması, işsizlərin sayının azalmasına nail olmaq olar.

Ədəbiyyat siyahısı.

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı 2004.
2. Azərbaycan Respublikasının qanunları, 1992-2010 illər.
3. “Milli iqtisadi inkişafın Azərbaycan modeli» mövzusunda konfransın materiaları, Bakı 2007
4. Allahverdiyev H, Qafarov K., Əhmədov Ə., «Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi», Bakı 2007 447 s.;
5. Əhmədov M.Ə. «Qloballaşma və Milli iqtisadiyyatın formalaşması», Bakı-2003 s. 520;
6. Ə.Q. Əlirzayev "Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarəedilməsi" BAKI-2010;
7. Qafarov Ş. «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı 2005
8. Hacıyev Ş.H. «Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyası yeni mərhələdə» Heydər Əliyev «İqtisadi inkişaf strategiyasının təntənəsi» Bakı 2008
9. Həsənov R. Azərbaycan Respublikasının sosial – iqtisadi inkişafının bazar modelinin konseptual əsasları. Bakı 1998, s. 102;
10. Mahmudov Ə. «Azərbaycan iqtisadiyyatının aktual problemləri» Bakı, 2008
11. İmanov Q., Həsənlı Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişafının modelləri. Bakı, «Elm», 2001
12. Kərimli İ. Milli iqtisadiyyat. Bakı. Azər nəşr, 1994, s. 124;
13. A.P. Qradov «Milli iqtisadiyyat» Bakı 2008
14. Sahib Məmmədov “Əmək və məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti” təhlil sənədi Bakı 2004 s.64
15. Азизова Г.А. Рынок труда Азербайджана, Баку 2005
16. Азизова Г.А. Занятость в Азербайджане: теория и реалии, Баку 2009
17. Джон Мейнард Кейнс «Общая теория занятости, процента и денег»
18. <http://www.e-qanun.az> – Qanunvericiliklər toplusu – 2004 – 2015;

19. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı: www.azstat.org
20. www.xalqqazeti.com
21. <http://www.ekonews.azeriblog.com>
22. <http://www.yeniazərbaycan.com>
23. <http://www.diplomat.ru>
24. www.economy.gov.az
25. www.president.az
26. <http://www.meclis.gov.az>

РЕЗЮМЕ

Одной из важнейших проблем в современном мире является проблема обеспечения населения работой. В Азербайджане высокая доля трудовых ресурсов обеспечивает высокий уровень предложения рабочей силы, что требует соответствующего спроса на нее. Кроме соответствующего предложению рабочей силы спросу на нее важно обеспечить ее эффективное использование, улучшить отраслевую структуру занятости. В определенной степени эти процессы регулируются с помощью рыночного механизма, вместе с тем есть необходимость в государственном регулировании занятости. Следует отметить, что Азербайджан преодолев трудности переходного периода, успешно развивается во всех сферах, в том числе и сфере занятости. В настоящее время, кроме стимулирования спроса на рабочую силу, необходимо повышать производительность и качество труда, увеличивать его инновационность.

Магистерская диссертация, посвященная этим вопросам состоит из введения, 3-х глав, заключения и списка использованной литературы. Первая глава работы посвящена теоретико-методологическим вопросам регулирования занятости. Занятость в данной главе рассматривается как макроэкономическая категория, и приводятся различные подходы к вопросам ее регулирования – классическая, кейнсианская, неоклассическая и неокенсианская. Исследуются особенности регулирования занятости в развитых странах.

Во второй главе диссертации исследуются меры государственного регулирования занятости и принятая в стране Национальная Стратегия Занятости. В данной главе дан анализ и оценка занятости в Азербайджане по отраслям экономики, регионам страны, а также сделан сравнительный анализ занятости и заработной платы по странам СНГ.

Summary

One of the major problems in the modern world is the problem of providing the population with work. In Azerbaijan, a high proportion of the labor force ensures a high level of labor supply, which requires a corresponding demand. In addition to the proposal of the respective labor demand it is essential to ensure its effective use to improve the sectoral structure of employment. To a certain extent these processes are regulated by market mechanisms, at the same time there is a need in the state of employment regulation. It should be noted that Azerbaijan has overcome the difficulties of the transition period, is developing successfully in all areas, including employment. Currently, in addition to stimulating demand for labor, it is necessary to increase productivity and quality of work, increasing its innovativeness. Master's thesis on these issues consists of introduction, 3 chapters, conclusion and bibliography. The first chapter is devoted to theoretical and methodological issues of employment regulation. Employment in this chapter examines the macroeconomic category, and provides a variety of approaches to its regulation - classical, Keynesian, neoclassical and neokensianskaya. The features of regulation of employment in developed countries.

In the second chapter of the thesis examines the state of employment and the control measures adopted by the country's National Strategy for Employment. This chapter provides an analysis and assessment of employment in Azerbaijan by industry sector, by region of the country, and made a comparative analysis of employment and wages in the CIS countries.

The third chapter examines the priority of employment policies and suggests ways of improving employment regulation.

Referat

XXI əsrin əsas vəzifələrindən biri Yer kürəsinin artan əhalisini işlə təmin etmək, layiqli həyat üçün şərait yaratmaqdır. Azərbaycan Respublikasında əmək ehtiyatlarının sürətlə artması əmək bazarında iş qüvvəsinin təklifinin artması və ona müvafiq sayda iş yerlərinin yaradılmasını tələb edir. Bu şəraitdə ölkənin əmək potensialının səmərəli istifadə edilməsi, əhalinin məşğulluq səviyyəsi və quruluşunda müasir vəziyyəti və yaxın gələcəyə proqnozlaşdırılması məsələlərinin öyrənilməsi zəruridir.

İqtisadi inkişafın əsas məqsədlərindən biri əhalinin həyat səviyyəsini və keyfiyyətini yüksəltməkdir. İqtisadi artım əhalinin həyat səviyyəsinə təsiri etdiyi kimi, insan resurslarının da iqtisadi inkişafa təsir edir. Bu təsir əməyin məhsuldarlığının artması, əməyin keyfiyyətinin yüksəlməsi, innovasiyalarının yaradılması və tətbiqi və s. özünü göstərir. Keçid dövrünü arxada qoyan müasir Azərbaycan üçün qloballaşan dünyada layiqli yer tutması vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir sürətlə dəyişən dünyada məşğulluğa tələblər dəyişib. İnformasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi, intellektual əməyə tələbin artması, innovasiyaların və s. əmək fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirir.

Məşğulluq mürəkkəb sosial-iqtisadi kateqoriyadır və o, bir tərəfdən, bazar mexanizmi vasitəsi ilə özünü tənzimləyir, digər tərəfdən isə onun normal fəaliyyət göstərməsi üçün dövlət müdaxiləsi tələb olunur. Məşğulluğun formalaşmasına sosial-demoqrafik, iqtisadi, beynəlxalq, siyasi və s. amillər təsir etdiyinə görə onun tənzimlənməsi də mürəkkəbdir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda əhalinin və əmək ehtiyatlarının artım tempi yüksəkdir. Bu da əmək bazarında iş qüvvəsinin təklifinin çox olması və əmək qabiliyyətli əhalinin işlə təmin olunması problemini zəruri edir. Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək olar ki, seçilmiş mövzu aktualdır.

“Azərbaycanda məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi” mövzusunda yerinə yetirilən magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın I fəslində məşğulluğun tənzimlənməsinə dair nəzəri-metodoloji məsələlər araşdırılıb. İlk növbədə burada məşğulluq makroiqtisadi bir kateqoriya kimi öyrənilir, bu sahənin tənzimlənməsinə dair müxtəlif – klassik, neoklassik, keynsçi və neokeynsçi yanaşmalar araşdırılıb. Məşğulluğun tənzimlənməsində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi tədqiq edilib.

Dissertasiyanın II fəslində Azərbaycanda məşğulluğun tənzimlənməsində dair həyata keçirilən dövlət tədbirləri, qəbul olunmuş Məşğulluq Strategiyası tədqiq olunur, Azərbaycanda məşğulluq durumu, o cümlədən ölkə regionları üzrə, təhlil olunub qiymətləndirilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslində Azərbaycanda məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətləri araşdırılıb və ölkədə məşğulluğun tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Dissertasiyanın nəticələrində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilib və onlara əsasən təkliflər irəli sürülüb. Dissertasiyanın nəticələrində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilib və onlara əsasən təkliflər irəli sürülüb.